

**RAZISKAVE
& RAZPRAVE**
RESEARCH & DISCUSSION

**RAZISKAVE in RAZPRAVE/RESEARCH and
DISCUSSION**

ISSN: 1855-4148UDK: 3

Izdajatelj/Publisher

Založba Vega d.o.o./Vega Press

Odgovorni urednik/Editor-in-chief

Matevž TOMŠIČ

Pomočnik urednika/Managing Editor

Dejan VALENTINČIČ

Indexed and abstracted in: COBISS, Proquest

Uredniški odbor/Editorial Board

Igor **BAHOVEC** – Univerza v Ljubljani

Suzana **ŽILIČ FIŠER** – Univerza v Mariboru

Diana-Camelia **IANCU** – National School for Political Studies and Public Administration

Daniel **KLIMOVSKÝ** – Faculty of Economics, Technical University of Košice, Slovakia

Susanne **KOLB** – University of Siegen

Krunoslav **NIKODEM** – Sveučilište v Zagrebu

Rajesh K. **PILLANIA** – Management Development Institute, India

Matej **MAKAROVIČ** – Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici

Uroš **PINTERIČ** – Univerzitetno in raziskovalno središče Novo mesto

Janez **ŠUŠTERŠIČ** – Univerza na Primorskem

Beti **HOHLER** – EU Rule of Law Mission (Eulex) Kosovo

Inez **ZSÓFIA KOLLER** - Faculty of Adult Education and Human Resources Development, University of Pécs

ZALOŽNIŠKE INFORMACIJE

Revija R&R izhaja v elektronski obliki trikrat na leto (februar, junij, oktober). Izdaja jo Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici; revija je brezplačno dostopna na:

<http://www.fuds.si/si/dejavnosti/zaloznistvo/?v=raziskave-in-razprave>.

PUBLISHING INFORMATION

Journal R&R is published in electronic form three times annually (February, June, October). Published by School of Advanced Social Studies in Nova Gorica and available free of charge at:

<http://www.fuds.si/si/dejavnosti/zaloznistvo/?v=raziskave-in-razprave>.

SMERNICE

R&R je mednarodna tiskana in elektronska znanstvena revija, namenjena sociološkim, humanističnim, ekonomskim, pravnim, upravnim, organizacijskim, politološkim, komunikološkim in drugim razpravam, ki dopušča popolno tematsko ter disciplinarno odprtost. R&R spodbuja tako teoretične kot tudi kvalitativna in kvantitativna empirična dognanja ter aplikativne prispevke. Uredništvo revije pozdravlja članke že uveljavljenih znanstvenikov kot tudi mladih perspektivnih avtorjev. Vsi članki, objavljeni v reviji, so dvostransko anonimno recenzirani.

Revija R&R si prizadeva za prepoznavanje inovativnih teoretičnih ali empiričnih idej.

AIMS & SCOPE

R&R is international electronic scientific journal open to sociological, humanistic, economics, legal, administrative, management, political, communicative and other articles and debates with broad theoretical and disciplinary openness. R&R welcomes theoretical as well as quantitative and qualitative empirical and applicative contributions. R&R welcomes articles of established researches as well as young prospective authors. All articles published in R&R are double-blind pair reviewed.

Journal R&R strives for innovative theoretical and empirical articles, which are trying to explain some subject from different (innovative) point of view in the field of social science and humanities.

Vsebina/Contents

External experts' integration into educational processes at university: a question of educational quality

Vključevanje zunanjih strokovnjakov v izobraževalni proces univerz: vprašanje kvalitete v izobraževanju

Metod Šuligoj 3

The Problematics of Capacity Building in Nigeria

Problematika razvojnih kapacitet v Nigeriji

Kelly Bryan Ovie Ejumudo 24

Družbena in družabna dimenzija kibernetnega prostora

Societal and social dimension of cyberspace

Blaž Lenarčič 42

Konosament v teoriji, slovenskem pravnem redu in praksi

Bill of lading in theory, slovenian legal system and in practice

Dejan Valentinčič 78

External experts' integration into educational processes at university: a question of educational quality

Metod Šuligoj¹

Abstract

Tourism education at universities tends to focus on qualifying students for future careers in tourism. Little attention has been devoted to the introduction of external experts into the educational process and the quality of their work at universities. This paper attempts to promote the awareness of educational quality of professional and non-professional teachers (external experts). A revised version of the Course Experience Questionnaire (CEQ) was administered to students at a faculty in Slovenia. The results suggest that the CEQ demonstrated a good internal consistency. Further, we determined that with most items there are no statistical significant differences between professional and non-professional teachers. Limitations of and directions for future research are discussed as well

Keywords: Tourism education, teachers, external experts, CEQ, quality

Introduction

To date, it has been broadly acknowledged that teaching at all levels of tourism education should involve more than conducting lessons in the

¹ University of Primorska, Faculty of tourism studies-Turistica, Slovenia. Contact: metod.suligoj@fts.upr.si

lecture room in a prescribed manner. Being a genuine professional also implies reflection on one's own teaching, being informed about the latest developments as well as good and bad practises, and contributing actively to increasing the evidence-based nature of the teaching process.

The stronger emphasis on external experts as visiting teachers at universities can (also) be observed in some small European countries, and is broadly advocated by politicians, professional bodies, committees etc. In the Slovenian context, the Higher Education Act - Official Consolidated Text (Official Gazette of the Republic of Slovenia, No. 32/2012) provides the legislative framework for the introduction of experienced external experts into the teaching process. A similar legal solution can be found in Croatia and in Malta.

University students cannot encounter real working conditions and processes in lecture rooms or by discussing them with professors or other teaching staff. If universities want to make their programs more appealing and useful to students, they should enter into different partnerships with tourism organisations or/and with individual (top) experts in the field. In contrast, the International Labour Organisation (ILO) (2005, p.18), Jesenko, Purič and Kovač (2009, p.111) and Ovsenik (2013, p. 131) argue that most higher education sectors, particularly universities using the classic model, were designed neither to serve mass enrolment nor to provide anything other than academic-type courses. The results of the research of Šarić and Košir (2012) contribute to the knowledge about what is going on in Slovene lecture rooms where teachers activate students using "only" different classical approaches (external experts are not highlighted). Consequently, also (internal) quality evaluations are focused mainly on classical approaches (Rodman, 2010). This observed discrepancy is first

motivator for conducting this pilot research. The second motivator is the conclusion of Richardson (2005, p. 410) that *“many students and teachers believe that student feedback is useful and informative, but for a number of reasons many teachers and institutions do not take student feedback sufficiently seriously.”* This worrisomely occurs without fail and, in the case of involvement of external experts into the teaching process, probably even more obviously. Consequently, the last and main reason is the external experts themselves and their work in the university’s lecture rooms. We would like to evaluate their teaching approach and compare it with the approaches of professional teachers using special teaching (quality) indicators. Our assumption is that legislative regulation and good links with industry or top experts do not guarantee successful work in the lecture room.

Literature review

External experts in the teaching process at university

Solnet, Robinson and Cooper (2007), Sheldon, Fesenmaier and Tribe (2012, p. 5, 7), Luka and Donina (2012, p. 96, 99) and Ovsenik (2013, 131, 132) view the intersection of the tourism industry and universities is a powerful connection for tourism education. A university’s central task is to educate tourism graduates to satisfy the demands of the labour market. Tourism employers expect their workforce to be well educated and trained, and society might expect a contribution from universities in terms of enhanced economic performance.

In Hungary, for example, a quite common contradiction was observed in that students graduated from educational institutions involved in tourism education, whereas businesses need qualified professional manpower with practical experience (Szabó, 2005, p. 108, 109).

McInnis and colleagues (2001) and Griffin and colleagues (2003, p. 261) focused on education practice in Australia. In their literature review, they determined that many researchers emphasise that engagement is fostered by a supportive learning environment, which mean that students' out-of-class experiences may have as much influence on the development of higher-order cognitive skills as their classroom-based experiences do. In the same manner, Solnet and colleagues (2007, p. 67), Jiang and Tribe (2009, p. 10, 16) and Ovsenik (2013) argue that after practical training, students obtained a better understanding of the tourism industry. They could see the advantages and weaknesses of careers in tourism. In these circumstances (*Futures for higher education analysing trends*, 2012, p. 21, 24) all educational institutions should, with a systematic approach, create institutional partnerships, or the development of networks or federations of institutions with local, regional and international. A project called INNOTOUR managed by the Centre for Tourism, Innovation and Culture (University of Southern Denmark) is a practical and scientifically supported case of development oriented to building interdisciplinary bridges between educational institutions, students and enterprises. The authors argue that there is a compelling need to develop theory and practices that will advance the quality and efficiency of tourism education (Liburd & Hjalager, 2009; Liburd & Hjalager, 2010).

Although educational networking and the introduction of experts into the educational process would be necessary for educational progress in tourism, there are other systematic challenges to be emphasised. Šuligoj (2007), and Jiang and Tribe (2009) explained that tourism industry managers are poorly developed and badly educated. Moreover, incompetent workers can also be found on other levels. In other articles, e.g. Liburd and Hjalager (2009), Liburd and Hjalager (2010), it was found that some enterprises and (semi)public

organisations are highly professional, but the general picture of the tourism industry is bleak regarding levels of competences, innovativeness and leadership. In the end, this question remains: “How can field experts be introduced into the educational process, if there are not enough different top-rated experts in enterprises?” The fact is that in Slovenia and other small countries the majority of enterprises are small and with limited resources for comprehensive turnarounds. In contrast, in Europe (more generally) and North America, some developed Asian destinations and Australia are more strongly influenced by large chains (e.g. hotel chains, restaurant chains, tour operators etc.). Those large enterprises are active product and service innovators and frequently trendsetters in the tourism industry. Among them, universities could find some successful organisations as well as some top-rated field experts including managers.

Evaluating teaching process at university

According to previous research experience, it could be concluded that formal questionnaires are most often used to obtain student feedback in higher education. Nevertheless, student feedback can also be collected in many other ways, for instance informal class discussions, formal staff-student meetings, students’ notes, diaries and/or log books, student interviews and focus groups (Keane & Mac Labhrainn, 2005, O’Neill, 2010, p. 1). Tribe (2003) used qualitative and quantitative approaches to attempt to find some of correlation between proper quality indicators and indicators of Quality Assurance Agency for Higher Education. He determined that there is an overall agreement only on aggregate scores (in general terms). However, those cases clearly describe the implementation of quality management in higher education (Pauko, Čuš and Gomišček, 2012), which should be part of the organizational culture - culture of quality (Rodman, 2010).

In a variety of literature and other sources, there are a large amount of evaluation data on both teaching and course quality, in which the commonest form of input to educational evaluation is feedback from students in the USA, UK and Australia (Hoyt & Perera, 2000; Richardson, 2005; Barrie & Ginns, 2007; Nifarta Peingurta, 2010). The instrument that has been most widely used in published work is Ramsden's (1991) Course Experience Questionnaire (CEQ). In completing this questionnaire, students are required to note the extent of their agreement or disagreement with a set of 31 items on a five-point Likert scale. Statements can be divided into two groups:

- those from 1 to 30 are intended to reflect six aspects of perceived teaching quality on particular academic programmes: good teaching, skills development, clear goals and standards, appropriate workload, appropriate assessment, and academic environment;
- statement 31 measures the respondents' overall level of satisfaction with their programmes.

Many researchers from around the world rely on these instruments, their methodology and on the surveys' results. Möller's (2002), and Downie and Möller's (2002) previous experiences with the CEQ adapted for use with students in tourism-related courses provided a useful starting point for the purposes of Stergiou and Airey's (2012) research in Greece, and for the present research in Slovenia.

Much of the research work in evaluating-related problems has been concerned with the reliability and validity of students' evaluations (Ramsden, 1991; Byrne & Flood, 2003; Prebble et al., 2004; Richardson, 2005; Hanbury, 2007; Stergiou & Airey 2012). The final results of this works are broadly satisfactory with most CEQ items. Paulsen (2002)

and Richardson (2005), claim that student ratings demonstrate acceptable psychometric properties, and can provide relevant findings for research in the educational sphere. This is not surprising, whereas following the research of Barrie and Ginns (2007, p. 276) the CEQ has been the subject of extensive psychometric testing and review and is perhaps the most extensively validated (and at the same time the most criticised) student feedback survey in the UK and Australia.

Methodology

Turning now to the methodological aspect of the present research, we will focus on the claim that to date the involvement of external experts in the educational process has not been satisfactorily demonstrated. This claim, which is shared by authors in previous chapters, rests on framing the hypothesis as:

Students of tourism using the revised CEQ better evaluate a professional teacher's performance than an external expert's. The assumption of better performance is applied to all subjects according to five dimensions and overall satisfaction.

The dimension *appropriate assessment* was excluded because workshops in this phase did not include examination. The other dimensions are: teaching, skills development, appropriate workload, clear goals and standards and academic environment.

Sample

Data for this survey were collected from students registered in their final year of study of tourism on the undergraduate level courses and in the 1st year on the postgraduate level courses of the Faculty of tourism

studies–Turistica, Portorož. It should be noted that all students had equal possibilities to participate, but (only) 20 responded (4% of all invited) to the invitation of the faculty. Within this sample, 70% of the students were females and 30% were males (this is more or less the gender distribution of the faculty).

Twelve professional and non-professional teachers were involved in the present project, which could be structured as follows:

- by profession: 5 professional teachers at university (professor, assistant professor, lecturer, teaching assistant), 7 external experts (non-professional teachers) from enterprises, government and other institutions;
- by source country: 2 from Italy, 1 from Austria, 9 from Slovenia;

Within the pilot project workshop's topics included intercultural dialogue, internships and student mobility in the international environment, institutional job search support in Slovenia and abroad (e.g. EURES, EURADRIA), EU labour law, etc. Participating teachers had led a total of 12 classes, workshops and round table in Portorož, Bovec and Kranjska Gora in autumn 2012. Each activity lasted four or five school hours.

All teachers were part of the evaluation process performed by 20 students. Following this, a decision was reached to collect data by asking them to respond to the revised CEQ immediately after class periods at their desks, under the supervision and assistance of one researcher. The revised CEQ used in the current study was based on the 31-item instrument. For this study, we used 23 items; some were less or completely not relevant for workshop evaluation and therefore

abandoned (questions No. 7, 12, 13, 15, 17, 20, 25 and 26).² For each of 23 items, the participants were asked to indicate their level of agreement or disagreement with the relevant statement using a five-point scale from 5 (definitely agree) to 1 (definitely disagree). Data collection took place during the October of 2012. The total number of requested questionnaires was 240, but 230 were usable for the analysis.

Data processing

Descriptive statistics and bivariate analysis (Paired-samples t-test) using SPSS 19.0 were used to test and compare the structure of all 23 items. This also included reliability analysis of each of the scales, using Cronbach's α coefficient in order to determine the internal consistency of the scales.

Results

We started with the fact that every single researcher basic needs to be sure that the measuring instrument will behave in a fashion that is consistent with itself. In our case, the internal consistency of the scales as measured by Cronbach's coefficient α is more than satisfactory. The calculation of the internal consistency reliabilities for the 23 retained CEQ items provides an indication of strong item homogeneity and suggests that the sampling domain has been adequately captured (see Table 1). The total scale reliability was a large coefficient of nearly 0.95, which is considered extremely good in disciplines such as education. As the revised CEQ contains five dimensions, it was also necessary to check the internal consistency of each single dimension. This analysis

² For this reason, we use term "revised CEQ".

resulted in respectable outputs for four revised scales; one scale is little below the threshold and marked as questionable.

Table 1: Cronbach's coefficient α for all five revised dimensions and overall satisfaction

Scale	Cronbach's coefficient α
Teaching	0,833
Skills development	0,880
Appropriate workload	0,753
<i>Clear goals and standards*</i>	<i>0,689</i>
Academic environment	0,821
Total of 22 items (except Overall satisfaction)	0,936
Total scale reliability	0,941

* questionable ($0.6 \leq \alpha \leq 0.7$)

In one of previous chapters, we questioned how to introduce field experts into the educational process if there were not enough different top-rated experts in enterprises. We had questioned their ability to educate; this proved to be entirely unfounded. Table A.2 (see Appendix) demonstrates that with most items there are no statistical significant differences between professional and non-professional teachers ($p > 0.05$; $\alpha = 0.05$). Only the following items indicate differences:

- development of problem-solving skills;
- improvement of skills in written communication;
- development of the ability to plan own work;
- staff put a lot of time into commenting on students work.

Furthermore, the analysis illustrates that professional teachers' mean value of four listed items is well below the value of non-professionals

(see Table A.1 in the Appendix) and that difference is statistically significant.

The first three of four listed items belongs to the skills development dimension, which means that non-professional teachers (external) put more emphasis on practical skills than professional ones. That is understandable, because they face several practical problems and challenges that require prompt reactions in their daily working activities. Consequently, they could more easily present their working experiences to students than teachers from academia. On the other hand, the high mean value of "I feel a benefit from being in contact with active researchers and experts" (see Table A.1 in the Appendix) also illustrates the importance of people from academia. We also have to take into consideration the level of overall satisfaction with a mean value of 4.18 (second highest), which means that the educational experience left an extremely positive final impression on students. This conclusion additionally empathises the importance of joining together two different worlds, industry and academia, in order to improve of the educational process at universities.

The presented results do not support our hypothesis. These are not frustrating findings, but an excellent basis for the further introduction and integration of different top-rated field experts to the educational process at universities. By the careful selection process we chose competent experts from enterprises and (semi)public organisations which were highly professional. This way we develop a clear picture of what they can expect and what it takes to work with HEI. On the basis of such approach, some doubts that we have developed regarding to arguments of Šuligoj (2007) and Jiang & Tribe (2009) (see Chapter 2.1.) were not confirmed. Consequently, presented approach and results offer to HEIs basis for theory and practices development that will

advance the quality and efficiency of tourism education (Liburd & Hjalager, 2009; Liburd & Hjalager, 2010).

Conclusions

This paper attempts to promote the awareness of the educational quality professional and non-professional teachers. Some of the aforementioned authors (Šuligoj (2007; 2010), Solnet and colleagues (2007), Jing and Tribe (2009), Liburd and Hjalager (2009), Liburd and Hjalager (2010)) emphasised a few systematic challenges connected with the quality of managers and experts in the contemporary tourism industry. The current pilot study demonstrates the case in tourism higher education, where problems with the quality of experts and managers from the industry are not confirmed. With the systematic selection of external experts, we can prevent problems in the lecture room and the disappointment of students. With the rejection of the hypothesis, this claim could consequently be clearly confirmed.

With this pilot study, the issue of quality of the Slovenian faculty of tourism has been addressed in order to define the differences between professional and non-professional teachers at university from a student perspective. This appears to constitute the first research to provide evidence concerning the CEQ, using data from students in a faculty of tourism in Slovenia. From a methodological point of view, one of the most noteworthy finding is that the revised CEQ appears to be sufficiently robust when it is administered in the context of tourism higher education. Used at the Slovenian faculty, it exhibited an appropriate dimensional structure and satisfactory internal consistency.

Although this study has adopted a well-known and proven approach, some research limitations still remain. First, the research uses relatively a small number of assessors (students) in one faculty of tourism in Slovenia, which may limit the possibility of generalising the results. However, both the approach and the results provide a good starting point for understanding the importance of the introduction and integration of top-rated external experts into the educational process. Certainly, future research needs to move beyond the limitations of (one) faculty and address other higher education institutions in Slovenia or abroad. Second, the range of items included under the resources dimension is rather narrow i.e. the revised CEQ with only 23 items. The nature of the project dictated the conditions of the CEQ implementation. In addition, perhaps even more important, is the need is to expand the scope of research about educational evaluation and quality issues. The present example represents an important advance in that it competitively tests CEQ model in the context of tourism education in Slovenia. However, even though various models that are in use at Slovenian HEIs, questions having to do with where CEQ model is better (or different) compared to other models. Does it include main features of the Slovenian education system? In any case, future research needs to move beyond one model “demonstration” and address more approaches and practices in Slovenian HE. From this can follow more relevant research of the nature and causes of particular strengths and weaknesses following other methodological approaches and practices. It is hoped that the current work is useful for facilitating future research and development of the tourism course evaluation or course evaluation in general.

Appendices

Table A.1: Group Statistics

Item	Origin	N	\bar{x}	Std. Deviation	Std. Error Mean
Course is intellectually stimulating	1	134	3,99	0,996	0,086
	2	96	3,89	0,939	0,096
A lot of pressure on student in course	1	134	1,81	0,922	0,080
	2	96	1,78	0,931	0,095
Teaching staff give helpful feedback	1	133	3,38	1,112	0,096
	2	96	3,19	1,117	0,114
Workload is too heavy	1	134	1,84	0,975	0,084
	2	96	1,84	1,009	0,103
Course has helped to develop ability to work as a team member	1	134	3,26	1,103	0,095
	2	95	3,19	1,197	0,123
Had a clear idea of aims and about expectations	1	134	3,81	0,911	0,079
	2	95	3,81	1,003	0,103
Teaching staff motivate students	1	133	3,44	1,097	0,095
	2	96	3,39	1,060	0,108
Course has sharpened student's analytical skills	1	133	3,44	0,957	0,083
	2	96	3,43	1,023	0,104
Feel confident about tackling unfamiliar problems	1	134	3,89	0,994	0,086
	2	96	3,66	1,024	0,105
Course has stimulated enthusiasm for further learning	1	134	3,79	1,077	0,093
	2	96	3,69	1,089	0,111
IT helped to learn	1	134	3,72	1,058	0,091
	2	96	3,46	1,015	0,104
Staff make effort to understand my difficulties with my work	1	134	3,76	1,063	0,092
	2	95	3,65	0,987	0,101
Development of problem-solving skills	1	134	3,80	0,995	0,086
	2	95	3,39	1,085	0,111
Lecturers are extremely good at explaining things	1	134	4,13	0,940	0,081
	2	96	4,05	0,944	0,096

Staff work hard to make subjects interesting	1	134	4,19	0,975	0,084
	2	94	4,18	0,829	0,086
Course has improved skills in written communication	1	134	3,03	1,137	0,098
	2	95	2,71	1,110	0,114
Course has helped the ability to plan work	1	132	3,67	1,122	0,098
	2	94	3,36	1,066	0,110
Sheer volume of work means it can't all be thoroughly comprehended	1	134	2,00	0,973	0,084
	2	96	1,84	0,862	0,088
Staff put a lot of time into commenting on student's work	1	134	2,71	1,109	0,096
	2	94	2,40	0,987	0,102
Part of a group of students and staff committed to learning	1	134	3,78	1,031	0,089
	2	96	3,75	1,005	0,103
Hard to discover what is expected from students	1	134	2,21	1,041	0,090
	2	96	2,11	0,950	0,097
Benefit from being in contact with active researchers/experts	1	134	4,34	0,824	0,071
	2	96	4,23	0,864	0,088
Overall satisfaction	1	134	4,22	0,826	0,071
	2	96	4,14	0,890	0,091

Legend: 1- external expert; 2- professional teacher.

Table A.2: The Independent-Samples T Test for all 23 items of revised CEQ

Item	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)
Course is intellectually stimulating	0,563	0,766	228	0,444
A lot of pressure on student in course	0,762	0,2	228	0,842
Teaching staff give helpful feedback	0,716	1,263	227	0,208
Workload is too heavy	0,712	-0,06	228	0,952
Course has helped to develop ability to work as a team member	0,299	0,468	227	0,64
Had a clear idea of aims and about expectations	0,321	0,023	227	0,982
Teaching staff motivate students	0,836	0,35	227	0,727
Course has sharpened student's analytical skills	0,528	0,125	227	0,9
Feel confident about tackling unfamiliar problems	0,426	1,722	228	0,086
Course has stimulated enthusiasm for further learning	0,807	0,716	228	0,475
IT helped to learn	0,826	1,91	228	0,057
Staff make effort to understand my difficulties with my work	0,303	0,784	227	0,434
Development of problem-solving skills	0,275	2,953	227	*0,003
Lecturers are extremely good at explaining things	0,43	0,653	228	0,514
Staff work hard to make subjects interesting	0,122	0,046	226	0,963
Course has improved skills in written communication	0,558	2,15	227	*0,033
Course has helped the ability to plan work	0,663	2,107	224	*0,036

Sheer volume of work means it can't all be thoroughly comprehended	0,554	1,258	228	0,21
Staff put a lot of time into commenting on student's work	0,318	2,135	226	*0,034
Part of a group of students and staff committed to learning	0,453	0,191	228	0,848
Hard to discover what is expected from students	0,075	0,703	228	0,483
Benefit from being in contact with active researchers/experts	0,859	1,015	228	0,311
Overall satisfaction	0,865	0,71	228	0,478

Legend: * p (Sig. 2-tailed) is less than 0,05.

References

- Barrie, S. & Ginns, P. (2007). The Linking of National Teaching Performance Indicators to Improvements in Teaching and Learning in Classrooms. *Quality in Higher Education*, 13(3), 275-286.
- Byrne, M., & Flood, B. (2003). Assessing the teaching quality of accounting programmes: An evaluation of the Course Experience Questionnaire. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 28(2), 135-145.
- Downie, N., & Möller, I. (2002). The Ramsden Course Experience Questionnaire: A pilot study of final-year students taking hospitality, leisure, sport and tourism degree courses. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 1(1), 77-81.
- Futures for higher education analysing trends* (2012). *Universities UK*. Available from: <http://www.universitiesuk.ac.uk/Publications/Documents/FuturesForHigherEducation.pdf>, accessed 2.7.2012.
- Griffin, P., Coates, H., McInnis, C. & James, R. (2003). The Development of an Extended Course Experience Questionnaire. *Quality in Higher Education*, 9(3), 259-266.

- Hanbury, A. (2007). *Comparative review of British, American and Australian national surveys of undergraduate students*. York: Higher Education Academy.
- Higher Education Act - Official Consolidated Text (2012). *Official Gazette of the Republic of Slovenia*, No. 32/2012.
- Hoyt, D., & Perera, S. (2000). *Validity of the Idea student ratings of instruction system: An update. Idea research report no. 2*. Kansas: Kansas State University.
- ILO (2005): *Youth: Pathways to decent work. Promoting youth employment – Tackling the challenge*. Geneva: International Labour Office.
- ILO (2010): *Developments and challenges in the hospitality and tourism sector. Issues paper for discussion at the Global Dialogue Forum for the Hotels, Catering, Tourism Sector (23–24 November 2010)*. Geneva: International Labour Office.
- Jesenko, J., Purič, I. & Kovač, J. (2009). Zadovoljstvo diplomantov FOV UM z izobraževalnim procesom in delom, ki ga opravljajo. *Revija Organizacija*, 42 (3), 110-121.
- Jiang, J. & Tribe, J. (2009). 'Tourism jobs – short-lived professions': Student attitudes towards tourism careers in China. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 8(1), 4 – 19.
- Liburd, J. & Hjalager, A. (2009). *Valuing Open Innovation Environments in Tourism Education and Research. The case of INNOUTOUR*. Available from: <http://www.besteducationnetwork.org/ttix/pdf/LiburHjalager.pdf>, accessed 16.08.2012.
- Liburd, J. J & Hjalager, A. (2010). Changing Approaches Towards Open Education, Innovation and Research in Tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 17(01), 12-20.
- Luka, I. & Donina, A. (2012). Challenges of tourism education: Conformity of tourism curriculum to business needs. *Academica Turistica – Tourism and innovation journal*, 5(1), 85-101.
- Keane, E., & Mac Labhrainn, I. (2005). *Obtaining student feedback on teaching and course quality, Centre for Excellence in Learning and Teaching*. Briefing paper. Available from:

- [/http://www.nuigalway.ie/celt/documents/evaluation_ofteaching.pdf](http://www.nuigalway.ie/celt/documents/evaluation_ofteaching.pdf), accessed 12.02.2012.
- McInnis, C., Griffin, P., James, R. & Coates, H. (2001). *Development of the Course Experience Questionnaire (CEQ)*. Melbourne: University of Melbourne, Department of Education, Training and Youth Affairs.
- Möller, I. (2002). *The Ramsden Course Experience Questionnaire: A pilot study of final-year students on hospitality, leisure, sport and tourism degree courses*. Available from: [/http://www.heacademy.ac.uk/assets/hlst/documents/projects/secq/ramsdem.pdf](http://www.heacademy.ac.uk/assets/hlst/documents/projects/secq/ramsdem.pdf)., accessed 16.08.2012.
- Nifarta Peingurta, A. (2010). Applicability of the Student Course Experience Questionnaire (SCEQ) in an African Context: The Case of Nigerian Universities. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ)*, 1(3), 143-149.
- O'Neill, G. (2010). *Programme Design. Programme Evaluation*. Dublin: UCD Dublin.
- Ovsenik, M. (2013). Identification Elements of Optimal Organisational Model of Tourism Education in Slovenia, *Revija Organizacija*, 46 (4), 130-141.
- Pauko, M., Čuš, F. & Gomišček B. (2012). The model of the internal institutional evaluations at the University of Maribor. *Pedagoška obzorja - Didactica Slovenica: časopis za didaktiko in metodiko*, 27(1-2), 172-189.
- Paulsen, M. B. (2002). Evaluating teaching performance. In: C. L. Colbeck (Ed.), *Evaluating faculty performance* (pp. 5–18). San Francisco: Jossey-bass.
- Prebble, T., Hargraves, H., Leach, L., Naidoo, K., Suddaby, G., & Zepke, N. (2004). *Impact of student support services and academic development programmes on student outcomes in undergraduate tertiary study: A synthesis of the research*. Wellington: Ministry of Education.
- Ramsden, P. (1991). *A performance indicator of teaching quality in higher education: The Course Experience Questionnaire*. *Studies in Higher Education*, 16 (2), 129–150.

- Richardson, J. T. E. (2005). Instruments for obtaining student feedback: A review of the literature. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 30(4), 387–415.
- Rodman, K. (2010). Vrste in vloge instrumentov za zagotavljanje kakovosti visokošolskih zavodov, *Revija Organizacija*, 43 (5), 187-195.
- Sheldon, J. P., Fesenmaier, D. R. & Tribe, J. (2012). *The Tourism Education Futures Institute (TEFI): Activating Change in Tourism Education*. Available from: <http://www.tourismeducationfutures.org/related-reading-material>, accessed 16.08.2012.
- Solnet, D., Robinson, R. & Cooper, C. (2007). An Industry Partnerships Approach in Tourism Education. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 6(1), 66-70.
- Stergiou, D.P. & Airey, D. (2012). Using the Course Experience Questionnaire for evaluating undergraduate tourism management courses in Greece. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 11 (1), 41–49.
- Szabó, M. (2005). Research on tourism trends in Hungary and their transfer into tourism education. In: O. Strietska-Ilina & M. Tessaring (eds), *Trends and skill needs in tourism*, (pp. 105-111). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; Thessaloniki: European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop).
- Šarić, M. & Košir, K. (2012). The use of active learning methods in higher education. *Pedagoška obzorja - Didactica Slovenica: časopis za didaktiko in metodiko*, 27 (3-4), 135-150.
- Šuligoj, M. (2007). (Lack of) knowledge and (lack of) achievements of Slovenian caterers. *Andragoška spoznanja*, 13 (3), 26-36.
- Šuligoj, M. (2010). Education and innovativeness of the Slovene hotel organisations staff. *Andragoška spoznanja*, 16 (1), 47-56.
- Tribe, J. (2003). Delivering higher quality: A comparative study of lecturers' perceptions and QAA subject review in tourism. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 2(1), 27-47.

The Problematics of Capacity Building in Nigeria

Kelly Bryan Ovie Ejumudo³

Abstract

Arguably, the ability of a country to follow the sustainable development path and sustain same is determined to a large extent by the capacity of its people and its institutions as well as by its environmental resource stock and condition. Beyond the acceptance that capacity building (CB) is central to and therefore at the heart of development in a sustainable fashion, is the reality that capacity building initiatives and efforts in Nigeria have largely been a failure and by implication lacking in efficacy. This study, which relied on valuable secondary sources of data, examined the capacity building efforts in Nigeria. The study concluded with some valuable recommendations including a pragmatic and action-based approach that will be achievable through attitudinal change in the light of true commitment and support, real participation and synergy by stakeholders and collaborators that appreciate CB as costly investment with desirable returns beneficial to the quest for actualizing sustainable development in Nigeria.

Keywords: problematic, capacity building, commitment, support, Nigeria.

³ Department of Political Science, Delta State University, Abraka, Delta State, Nigeria.
Contact: drkellypaulovieejumudo@yahoo.com.

Introduction

Capacity building that encompasses a country's human, scientific, technological, organizational and institutional resource capacities and, as a consequence, is the totality of the abilities and potentials of a country in all ramifications is at the heart of and therefore critical to engendering development and sustaining it. In the face of the critically valuable role that capacity building is expected to play in the development process of any country, capacity building efforts in most of Africa have been largely a failure. In Nigeria, past capacity building efforts have not been really efficacious. Capacity building and utilization had, in fact, been trenchantly argued as the gap in Nigeria's development. The quality of technical knowledge and skills as well as the quantity of the available manpower has equally been adjudged to be grossly inadequate. The inadequate capacity has grossly affected the way public resources are managed and coordinated in the country. The unstable political environment in the past and the quality of political leadership has also made it difficult and arduous for the country to manage her resources optimally and achieve her goals. The implication of the above reality is that the ability to formulate, analyze and implement policies and programmes for the realization of development aspirations in Nigeria has been greatly constrained.

Essentially, capacity building programmes did not sufficiently focus on systemic constraints; rather it narrowly focused on sector specific issues (Oluwole 2013). The capacity to design and manage the implementation of complex reform agenda in the annals of a day-to-day operational system was not also integrated into the system of capacity building efforts. The general perception is that the lack of capacity to deal with economic and social development problems arose from two main sources: inadequate investment in institutions and processes that are

responsible for building capacity; and the gradual dismantling of the enabling environment for maintaining existing capacity. As a result of the inadequate involvement of the stakeholders, the civil servants, the Non Governmental Organizations (NGO) and the private sector, the reforms lacked ownership by the groups that have stakes in the outcome. Although different reasons ranging from weak implementation, poor discipline, inadequate expertise to the inability to make the reforms operational in the system have been adduced and four major constraints viz: human capital,/financial, infrastructural and institutional constraints have been identified as the hindrances to capacity building initiatives and efforts in Nigeria, the contention of this paper is that there has been true commitment and support dilemma which is the real constraining factor. The contention is planked on the reasoning that the lack of true support for capacity building in Nigeria is a product of and a reflection of poor realization of the real critical role that capacity building is expected to play in the country's sustainable development path.

Capacity and Capacity Building: A Conceptual Understanding

Capacity is the process by which individuals, organizations, and societies develop abilities to perform functions, solve problems, set and achieve goals (IJNDP 2005). Capacity refers to the ability of an instrument or machine to produce the intended results. It also connotes the combined human skills and institutional resources in the private, public and voluntary sectors in any given country (IJNECA 1996a). From the organizational perspective, capacity has to do with the ability to achieve its mission effectively and to sustain itself over a long term period (Olowu 2000). It therefore follows that capacity implies the skills and capabilities of individuals and their ability to discharge appropriate tasks both presently and in the future. Capacity building, on the other hand, is

a critical element for creating an environment that is conducive to development in general and human and social development in particular (African Union 2005). Capacity building encompasses a country's human, scientific, technological, organizational and institutional resource capacities that are the totality of the abilities and potentials of a country in all its ramifications. It implies, in a broad development context, a dynamic process which enables individuals and agencies to develop the critical social and technical capabilities to identify and analyze problems and proffer solutions to them (Oni 2014).

Capacity building is equally the improvement in individual skills, knowledge and capabilities and the strengthening of institutions thereby ensuring coherence in policy making and implementation and promoting an enabling environment for people and organizations (Saussier 2004). Capacity building represents a basic way of thinking and its consequences which must be adhered to wherever the creation and extension of institutional and human capacities on a sustainable basis is envisaged (Vries and Sjaak 2002). Capacity building relates to the activities that improve an organization's ability to achieve its mission or a person's ability to define and realize his or her goal to do his or her job more effectively. For organizations, capacity building may relate to almost any aspect of its work: improved governance, leadership, mission and strategy administration including human resources, financial management, legal matters, marketing and the like. It entails a high level of sensitivity and intuition due to the fact that all capacity building measures, be they on the level of the state, the civil society or the private sector, have political implications and touch upon questions of power and vested interest. For individuals, capacity building may relate to leadership development, advocacy skills training/speaking abilities, technical skills, organizing skills and other areas of personal and professional development.

Focusing on the human dimension of capacity building, Obadan (2005) opined that capacity building is the process by which a nation develops and increases its human resource capabilities through the inculcation of relevant general and technical knowledge, skills and competencies to efficiently realize their goals. The emphasis is understandable because capacity building is not defined through the instruments used, but through its goals to enhance the capacity of the people and institutions to sustain and improve their competencies and problem solving capacities. Institutional sustainability therefore requires an enabling environment and nurturing conditions, socio-cultural aspects and the essential elements of the institutional system. From a country view point, capacity building is a long term, continuing process in which all stakeholders participate (ministries, local authorities, non governmental organizations, professional associations, academics and others). In this context, it is a choice development of the potentials of any given country in a specific field or in all areas including economic, political, socio-cultural and educational spheres of life. Notably therefore, capacity building focuses attention largely on institutional capacity rather than any of the main components that go into creating that capacity in any institution: materials, men or methods. This is important because of the tendency for many organizations to equate capacity building with training. Thus it is pointless to develop human capacity without developing the capacity of the institutions that would utilize these human capacities over a sustained period of time.

In sum, capacity building is much more than training and includes human resource development, organizational development, institutional and legal framework development, ensuring the availability of trained and skilled personnel, building of those skills which are interchangeable between occupations and which are basic to the development of any country, building a flexible and dynamic labour force with skills which

are adaptable to occupational shifts, technological changes and industrial growth; enabling employees to be responsive to demands by the public for new and improved services and to realize their own potentials to achieve self-sufficiency and self-reliance and to develop initiatives, ensuring that indigenous employees acquire as rapidly as possible the skills necessary for achieving social and economic self-reliance and identifying and preparing those with requisite potentials for future advancement and progression to enable them cope effectively with development changes and problems.

Capacity Building Efforts in Nigeria

Efforts aimed at building indigenous policy analysis and management capacity in Africa started in the colonial period and was given great impetus by technical assistance programmes of bilateral and multi-lateral donors as well as the national development (plan) programmes of the various African governments. Such assistance programmes focused on a variety of institutions within the public sector, especially the civil service, the parastatals sector, agriculture and higher/technical education, etc, even though substantial inputs came from private foundations such as the Ford and Rockefeller Foundations. Successive governments in Nigeria since independence have taken capacity building initiatives as part of measures for enhancing efficiency in the management of the economy (FG 2011). Earlier efforts at capacity building involved investments in human capital; institutional building and practices. The broad objectives of the various initiatives at capacity building were supposedly the development of human and material resources in order to analyze, plan, implement and monitor programmes for purpose of national development. These past efforts were initiated to create a framework for the identification and analysis of problems and the formulation and implementation of solutions to enhance

sustainable human development. Such efforts were expected because at independence, there was an acute shortage of local expertise in such critical areas as accountancy, engineering, medicine, law, public administration and management. Expatriates held professional posts in the civil service, while foreigners dominated the commerce sub-sector. The level of literacy was abysmally low and institutional and infrastructural facilities were limited to the requirements of the colonial administration.

The post-independence situation stemmed from the low level of economic activities as the role envisaged for the colonies was that of producers of raw materials for the industries in Europe and available markets for finished products from abroad. The provision of infrastructures was therefore based on the need to create effective conditions for the colonies to play this limited role. All the same, the challenges of post-independence made it imperative for successive governments to embark upon massive expansion of formal educational institutions for human capital development. Investments in infrastructures such as roads, telecommunication and health facilities were also made with a view to increasing capacity, which had become a limiting factor for enhanced growth of the economy. The government also embarked on systematic institutional building in response to the new challenges offered by political independence. The involvement of government in almost all sectors of the economy led to rapid expansion of the public sector and this further aggravated the problem of low capacities in the sector, particularly as available resources became too thinly spread among the competing demands.

In a bid to deal with capacity building and development issues in the Nigerian economy, consequently, a number of management training and development institutions were established after independence. For

instance, the Nigerian Council for Management Development (NCMD) was established in 1972. The establishment of the Nigerian Council for Management Development was for the purpose of coordinating and stimulating management training and development programmes in the country. This was considered expedient because of the need to avoid duplication of efforts by providers of management training and development and to ensure that programmes offered reflected the needs of growing national economy. The Centre for Management Development (CMD 2011), which was meant to advise the government (through the appropriate ministry) on policies, plans and programmes for the enhancement of the country in all sectors of the economy and to formulate policies and guidelines for the coordination of management education and training activities in Nigeria, was established later in January 1973. The Administrative Staff College of Nigeria (ASCON) was also statutorily established by Act 39 of 1973 and was mandated, among others, to provide higher management training for both public and private sectors of the Nigerian economy (Ejumudo 2005). The National Centre for Economic Management and Administration (NCEMA), Agricultural and Rural Management Training Institute (ARMTI) were also established to train middle and senior management staff in policy formulation and implementation in the areas of planning, budgeting, policy analysis, and public administration. Public administration institutes were also established as affiliates of the Ahmadu Bello University, Zaria, Obafemi Awolowo University, Ile-Ife and the University of Nigeria, Nsukka. Special exchange programmes with overseas institutions such as the Royal Institute of Public Administration in London and Pittsburgh were also part of the efforts of Government at building capacity in the public service.

Other capacity building efforts included induction courses organized for newly recruited officers and seminars and workshops for the exchange

of information and experience for enriching the knowledge of civil servants and enhancing their productivity. Some of the Committees/Commissions set up by government to review the public service immediately after independence for effective capacity building and utilization in the public sector were: The Parliamentary Committee on the Nigerianization of the Public Service in 1960, A Survey of the Training Needs of the Federal Civil Service by Professor Wole in 1968, the Udoji Public Service Review Commission of 1974, The Dotun Philips Civil Service Reforms of 1988 and the Allison Ayida Review Panel of the Civil Service Reforms of 1995 among others. In fact, the recognition of training by government as an appropriate instrument of capacity building and utilization was further reaffirmed by the 1988 Civil Service Reform, through which all Ministries and Agencies of government were mandated to establish a Department of Planning, Research and Statistics in order to develop the necessary support and backing for capacity in policy analysis, planning and programme monitoring. The National Policy on Human Resources Development and Utilization which was introduced in 1991 was also expectedly aimed at creating national wealth through high productivity of the labour force and development and utilization of the country's human resource for achieving rapid, balanced and sustainable economic and social development.

In 1995, the Federal Civil service revised its guidelines for training in order to attain effective coordination and monitoring of the performance of the training programmes. One of the highlights of the revised guidelines was to make provision for the deployment of officers to posts in which the acquired training and skills could be optimally utilized. Another important revision to the guideline was the provision for each arm of the service to make annual budgetary allocation of a sum equal to at least 20 percent of its personnel costs for staff training and development. The efforts of Government at capacity building have

over the years had been complemented by interventions by donors agencies, particularly the United Nations Development Systems (UNDS), the World Bank, the United Nations Development Programme (UNDP); United Nations Children's Educational Fund (UNICEF); United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO); Food and Agricultural Organization (FAO); World Health Organization (WHO); the Commonwealth and the European Union, and nongovernmental organizations such as the Ford Foundation, the Japanese International Co-operation Agency (JICA), the Department for International Development (DFID) and significant others.

Failure of Capacity Building Efforts in Nigeria and the Need for True Commitment and Support

During the last four decades, evidence abound that development strategies have suffered from disjointedness, inconsistency and policy somersault (Oni 2014). The different approaches to development in Africa have all lacked one essential ingredient; they were not integrated to the extent that they did not incorporate as a central feature the building of indigenous African capacities, skills, knowledge and institutions. Capacity building has therefore seemingly been a patent gap and a desideratum. The experience of the advanced parts of the world clearly shows a gradual build up of their own capacities. And despite political ups and downs, these regions have managed to invest in both their human capital and institutions (Ejumudo 2005). As a consequence, they have been able to exercise more control over economic events. The story in most of Africa is in the reverse, for it has been a case of crisis management all along and. with a few exceptions, a crisis response by donors through short-term technical assistance

projects. Arguably, if local capacities are not built and sustained in Africa, there is no chance that the continent will develop as it should and as it must if it is to make it sustainably (Jaycox 1992).

In Nigeria, past capacity building efforts have not been really efficacious in facilitating sustainable development. Different reasons ranging from weak implementation, poor discipline and inadequate expertise to implement programmes, lack of feedback or evaluation to the inability to make the reforms operational in the system have been adduced. The programmes did not sufficiently focus on systemic constraints, but narrowly focused on sector specific issues with dysfunctional impact on the assumed sustainable development drive. The capacity to design and manage the implementation of complex reform agenda in the annals of a day-to-day operational system could not also be integrated into the system of capacity building efforts. The overall rating of the earlier reforms and capacity building efforts in Nigeria has been somewhat negative. As a result of the inadequate involvement of the stakeholders, the civil servants, the NGOs and the private sector, the reforms lacked ownership by the groups that have stakes in the outcome. Capacity building and utilization has been trenchantly argued as the missing link in Nigeria's development (FG 2011). The quality of technical knowledge and skills as well as the quantity of the available manpower has been adjudged to be grossly inadequate. The inadequate capacity has grossly affected the way public resources are managed and coordinated in the country.

The unstable political environment in the past and the quality of political leadership has also made it difficult for the country to manage her resources optimally and achieve her goals. Consequently, the ability to formulate, analyze and implement policies and programmes for the realization of development aspirations had been greatly impaired. The

general perception is that the lack of capacity to deal with economic and social development problems arose from two main sources: inadequate investment in institutions and processes that are responsible for building capacity; and the gradual dismantling of the enabling environment for maintaining existing capacity. Central to this failure is the weak human and institutional capacity building and utilization in Nigeria. Although four major constraints viz: human capital/financial, infrastructural and institutional constraints have been identified as the hindrance to capacity building initiatives and efforts in Nigeria (FG 2011), the contention of this paper is that there has been the true commitment and support dilemma which is the real constraining factor. The above contention is planked on the reasoning that the lack of true support for capacity building in Nigeria is a product of and a reflection of the poor realization of the real critical role that capacity building is expected to play in the country's sustainable development path. At the heart of genuine and sustainable capacity building in Nigeria is therefore true commitment and the attendant token support by government and sundry stakeholders or collaborators.

In the area of human capital, several constraints were identified (FG 2011). It was discovered that the duplication of institutions resulted in an over-bloated public sector, making it impossible for the public sector to attain the required level of training needs of the sector as the limited resources could not go round all the ministries and parastatals (Ejumudo 2005). In fact, inadequate funding was considered as a major constraint to manpower development in their various institutions. There was also widespread lopsided staff structure/composition and inadequate professional qualified staff with undue high concentration of unskilled and semi-skilled workers, apart from the prolonged embargo on employment of staff in the three tiers of government that made it impossible for the public sector to have a planned and phased exit-

programme for staff and succession plans for important positions in the ministries and parastatals (FG 2011). Equally, professionally qualified staff in essential areas was lacking and lack of functional and result-oriented training of personnel was considered a major set-back. Additionally, frequent changes of the chief executives resulted in instability in the system and culminated in lack of continuity, commitment, transparency and accountability, while the skills potential of most officers in the civil service are not optimally utilized. The lack of performance-oriented enterprise, budget planning and targets sadly made measurement of individual performances irrelevant and low civil service salaries caused rapid turnover of staff with skills that find high demand in the private sector (e.g. accountants). In fact, low salaries together with the absence of a merit system and a general lack of accountability did not encourage performance and there is clear indication that most public sector officials engage in commercial activities like buying and selling of wares in their offices during official hours leading to double loyalty, conflict of interest and low productivity.

Concerning infrastructure, inadequate physical facilities was have plagued the operations of the institutions. Facilities such as computers, data bank, telephone, vehicles, electric typewriters, etc. were grossly inadequate and when available, were either not functioning or available to the officers who needed the equipment most. The public sector has a history of being incapable of carrying out necessary maintenance of the machinery and equipment and out-contracting is not encouraged even when in-house expertise is not available (Ola 2010). Factors such as lack of spare parts, lack of skilled manpower to repair facilities and negative attitudes of people to government property contributed to the problem of poor maintenance culture in the civil service and inadequate involvement and encouragement of the private sector to perform activities that the public sector does not have the required skills also

constrained capacity building efforts. In the context of institutional capacity, inconsistent policy design and poor operational performance resulted in weak implementation capacity and coordination. Lack of visionary leadership in most of the institutions also appears to be a major constraint; management is weak and could not provide leadership and strategic direction to the staff, while project ownership was lacking on projects completed with grants and loan funds, thereby making project impact and sustenance doubtful. There is equally pervasive corruption in all sectors of the economy, including inflation of government contracts, fraud, bribery, extortion, favouritism, falsification of accounts, abuse of office, etc. Poor conditions of service and poor remuneration are also major factors militating against transparency and accountability in the public sector.

On the whole, the efficacy of the critical role of capacity building in facilitating sustainable development in Nigeria depends on the intervening role of true commitment and support that will manifest in the real involvement and participation by the various stakeholders and collaborators, significant and valuable allocation of both financial and time resources and the creation and sustenance of a climate that will be genial for the budding and thriving of capacity building in its quest for sustainable development. A corollary to the above necessary condition is true realization of the potency of capacity building in engineering and actualizing development on a sustainable basis. This contention transcends beyond the superficial human capital/financial, infrastructural and institutional constraints explanation for the failure of capacity building efforts in Nigeria. The above reality will require a virile, revitalized and reinvented public service that would tackle the problem of inefficiency, ineffectiveness, waste and low productivity and poor capacity utilization and become a willing ally in the activation of the private and civil society sectors as partners and collaborators rather than

threats and competitors. Without the envisaged true commitment and support for real capacity building initiatives and efforts by the sundry governmental and non-governmental stakeholders and collaborators in Nigeria, development and its sustainability will be a mirage and the journey will be tortuous.

Conclusive Remarks and Recommendations

Capacity building that encompasses a country's human, scientific, technological, organizational and institutional resource capacities that are the totality of the abilities and potentials and implies a broad development context, a dynamic process which enables individuals and agencies to develop the critical social and technical capabilities to identify and analyze problems and proffer solutions to them does not only affect processes, procedures, policies, management strategies, individuals, organizations and institutions, it is equally critically relevant to sustainable development in Nigeria. In between capacity building and sustainable development in Nigeria all the same, is an intervening variable or factor: true commitment and support by the various stakeholders and collaborators that is also critical to the facilitating role of capacity building in actualizing sustainable development. While there has been several capacity building initiatives and efforts in Nigeria, the somewhat failure of the collective enterprise does not only render secondary the superficial human capital/financial, infrastructural and institutional constraints explanation for the failure of capacity building efforts in Nigeria, it calls for a pragmatic and action-based approach that will be achievable only through attitudinal change conceptualized in the context and light of true commitment and support. Achieving sustainable development through capacity building with the intervention of true commitment and support will not only require real involvement and participation by the sundry stakeholders and

collaborators, allocation of valuably significant financial and time resources and genuine realization of the potency of capacity building in actualizing sustainable development, it will also demand developing the tremendous potentials that exist in Nigerian institutions which can be tapped for the development challenge and the synergy and connection between the formal institutional structures transplanted from outside and the informal indigenous structures on one hand and between the governmental sector and non-governmental sectors.

Again, since capacity building (CB) or better still the mobilization of available capacity for effective institution building requires heavy investment in finance and time, it is absolutely necessary for the various Nigerian stakeholders to appreciate the fact that CB is costly and that they must invest in it. This is especially as returns are desirable and beneficial to the quest for actualizing development and sustaining same. Besides, since Africa's poor institutional capacity compounded by wars and social conflicts is regarded as one of the most important explanations for the continent's lack-lustre development performance, the major development challenge facing Nigeria dictate that all segments of the society and at all levels will have to play their part and must be given the opportunity to do so. They will require a virile, revitalized and reinvented public service that would tackle the problem of inefficiency, ineffectiveness, waste and low productivity and poor capacity utilization and become a willing ally in the activation of the private and civil society sectors as partners and collaborators rather than threats and competitors. The private sector would have to play a more significant role than they had hitherto with a genial facilitating climate created by the governmental stakeholders where the people that should offer tangible investments in priorities that are identified by them should actually become partners in the development process. Finally, there is the need to enhance productivity and efficiency through

appropriate and updated research and development as well as consistent human resource training and development. This will also require redefining the purpose and content of education and its curriculum as well as proper nexus between educational institutions, public and private sector organizations and their environments and the changing needs of the Nigerian economy and development path.

References

- African Union, (2005), "Draft Social Framework for Africa," Johannesburg: African Union.
- Centre for Management Development (2011), "Training Brochure," Lagos: CMD.
- Ejumudo, K.B.O. (2005), "Management Training and Development in the Nigerian National Petroleum Corporation," *An Unpublished Ph.D Thesis*. Ile-Ife: Obafemi Awolowo University.
- Ejumudo, K.B.O. (2008), "Sustainable Development in Nigeria: The Police Gap and Action Dilemma," *International Conference on Research and Development* Vol. 1, No. 15, pp. 1-8.
- Federal Government (2011), "National Capacity Assessment Report of the Federal Republic of Nigeria," Abuja: Federal Ministry of Finance.
- Jaycox, E.V.K. (2003), "The Challenges of African Development," Washington D.C.: World Bank.
- Obadan, M.I. (2007), "Challenges in the Building of Public Service Capacity in Africa," Harare: African Capacity Building Foundation.
- Ola, E.F. (2010), "Civil Service in Nigeria: The Reform Agenda," Lagos: McMillan Publishers.

Olowu, B. (2005), "Building Critical Capacities for Sustainable Development in Africa: Matters Arising" in R. Mukandala (ed.) *Public Administration: A Reader*. Harare: AAPS Books.

Oluwole, N.A. (2013), "Public Sector Performance in Africa: Issues and Prospects," Harare: AAPS Books

Oni, B. (2014), "Capacity Building Efforts and Brain Drain in Nigerian Universities," Addis Ababa: ECA.

Saussier, J.D. (2002), "Feedback on the User's Guide to Poverty and Social Impact Analysis," Netherlands: URL.

UNDP (2009), "Country Development Note," Washington: UNDP.

United Nations Economic Commission for Africa (1996), "A Framework Agenda for Building and Utilizing Critical Capacities in Africa" May. Addis Ababa.

Vries, W.T.D. and Sjaak, J.J.B. (2002), "Economic, Financial and Capacity Aspects of National Geospatial Data Infrastructure"

Družbena in družabna dimenzija kibernetnega prostora

Blaž Lenarčič⁴

Izvleček

Prispevek se osredotoča na razmerje med družbeno in družabno razsežnostjo kibernetnega prostora. V prvem delu je poudarek na družbeni dimenziji kibernetnega prostora, in sicer razmerju med informacijsko-komunikacijskimi tehnologijami (kot generatorju kibernetnega prostora) in družbo oziroma njenimi akterji. Pri tem je izpostavljen primer *Social Network sites*, katerih tok razvoja so v veliki meri usmerjali uporabniki. Na takšni podlagi je utemeljena teza, da se v kibernetnem prostoru prepletata družbena in tehnološka dimenzija, zaradi česar ga je potrebno obravnavati kot družbeno-tehnološko entiteto. Drugi del prispevka se posveča družabni dimenziji kibernetnega prostora in v njem avtor zagovarja tezo, da so vplivi informacijsko-komunikacijskih tehnologij na družabnost precej kompleksni in jih ni mogoče opredeliti kot zgolj pozitivne ali zgolj negativne. S tem namenom so izpostavljene odmevnejše raziskave, ki se ukvarjajo s preučevanjem vplivov informacijsko-komunikacijskih tehnologij na družabnost uporabnikov, nato pa je argumentirana pomembnost prepletenosti družbenih dinamik fizičnega in kibernetnega prostora, kar je ena ključnih značilnosti današnje družbe. Prispevek se zaključi z diskusijo o primernosti slovenskih prevodov angleške sintagme *social network sites*.

Ključne besede: kibernetni prostor, IKT, družbenost, družabnost.

⁴ Docent, znanstveni sodelavec, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Blaz.Lenarctic@zrs.upr.si.

Societal and social dimension of cyberspace

Abstract

The contribution focuses on the relationship between social and societal dimension of cyberspace. In the first part is focus on social dimension of cyberspace namely the relationship between ICTs (as a generator of cyberspace) and society or its actors. In this context social network sites whose course of development was to a large extent directed by users are highlighted. On this basis is argued that in cyberspace technological and social dimensions are intertwined. This means that cyberspace needs to be considered as socio-technological entity. The second part of the contribution focuses on social dimension of cyberspace, at this point author advocates that impacts of ICTs on user's social life are rather complex and it is impossible to identify them as only positive or negative. With this purpose significant researches, which examine influences that ICTs have on user's social life, are highlighted. What follows is argumentation of the importance of interconnectedness of social dynamics that take place in physical space and cyberspace as well. The latter is one of the key characteristics of contemporary society. The contribution ends with the discussion about the suitability of current expressions which are used for social network sites in Slovenian language.

Key words: cyberspace, sociality, social network sites, ICT's.

Uvod

Današnjo družbo poleg fizičnega v pomembni meri tvori tudi kibernetiski prostor, ki ga generirajo informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT). Njegove ključne značilnosti so nematerialnost in posledično neotipljivost, vseprisotnost ter to, da akterjem omogoča časovno-teritorialno neodvisno delovanje. Ker je ta prostor že več kot dve desetletji stalen predmet aktualnih znanstvenih in strokovnih razprav, ga v prispevku ne obravnavam na splošni ravni,⁵ ampak se osredotočam na razmerje med njegovo družbeno in družabno razsežnostjo. K temu so me v prvi vrsti napeljali aktualni slovenski prevodi angleškega izraza *social network sites* (SNS) v družbena in/ali družabna omrežja, kar se mi zdi v smislu specifičnih pomenov, ki jih imata ta dva pridevnika, dokaj problematično. Zato je moj namen v prvi vrsti vzpostaviti razlikovanje med družbeno in družabno dimenzijo kibernetiskega prostora ter obenem s sociološkega vidika pojasniti, kaj v tem kontekstu pomenita.

V prispevku obravnavam tako IKT kot tudi aplikacije, ki jih tovrstne tehnologije omogočajo, izmed katerih izpostavim predvsem SNS. Slednje so namreč od svojega nastanka leta 1997 do danes v veliki meri postale pomembno komunikacijsko orodje na različnih področjih družbenega življenja akterjev (navadni posamezniki, politiki, športniki, glasbeniki, igralci, podjetniki ipd.). V tem kontekstu sta dovolj zgovorna podatka, da ima aplikacija Facebook, kot tipični predstavnik SNS, več kot milijardo uporabnikov,⁶ poleg tega na lestvici najbolj obiskanih spletnih strani na svetu zaseda drugo mesto.⁷

⁵ Več o tem glej v Benedikt (1991), Jordan (1999), Robins (2000) in Castells (2001).

⁶ Po uradnih podatkih podjetja Facebook (<http://newsroom.fb.com/Key-Facts>) je imela aplikacija 31. 3. 2014 1 28 milijarde uporabnikov.

⁷ Po podatkih podjetja Alexa (<http://www.alexa.com/topsites>) je aplikacija Facebook na drugem mestu med najbolj obiskanimi in uporabljenimi stranmi na svetu. Na prvem

Prispevek je razdeljen na dva dela. V prvem delu prispevka, v katerem se posvetim predvsem razmerju med IKT (kot generatorju kibernetkega prostora) in družbo oziroma njenimi akterji, je poudarek na družbeni dimenziji kibernetkega prostora. Pri tem izpostavim primer SNS, katerih tok razvoja so v veliki meri usmerjali uporabniki, kar je med drugim razvidno iz opravljenega pregleda družbene zgodovine njihovega nastanka. Na takšni podlagi utemeljujem tezo, da se v kibernetkem prostoru prepletata tehnološka in družbena dimenzija, zaradi česar ga je potrebno obravnavati kot družbeno-tehnološko entiteto.

V drugem delu prispevka, kjer zagovarjam tezo, da so vplivi IKT na družabnost precej kompleksni in jih ni mogoče opredeliti kot zgolj pozitivne ali zgolj negativne, se posvetim družabni dimenziji kibernetkega prostora. S tem namenom najprej izpostavim odmevnejše raziskave, ki so se ukvarjale s preučevanjem vplivov IKT na družabnost uporabnikov, nato pa utemeljujem pomembnost prepletenosti družbenih dinamik fizičnega in kibernetkega prostora, kar je ena ključnih značilnosti današnje družbe.

Prispevek sklenem z diskusijo o primernosti slovenskih prevodov angleške sintagme *social network sites* v "družabna omrežja", "družbena omrežja" in/ali "socialna omrežja".

Družba in IKT

Po Castellsu (1996) je tehnologija družba in družba ne more biti razumljena ali izražena brez lastnih tehnoloških orodij. To pomeni, da je

družbeni razvoj rezultat kompleksnih interakciji med kulturnimi, ekonomskimi, političnimi in tehnološkimi dejavniki. Na takšni osnovi ni mogoče trditi, da družbeno delovanje determinira izključno tehnologija, kajti "tehnično je družbeno konstruirano in družbeno je tehnično konstruirano" (Bijker 1997: 273). Če sta torej v tradicionalnem spoznavnem konceptu tehnologija in družba obravnavani ločeno, določene novejšje študije tehnologij (Pinch in Bijker 1984; Jasanoff in dr. (ur.) 1995; Bijker 1997; Bell 2001; Fuchs 2008) dokazujejo, da gre pri njihinih odnosih za skupno oziroma medsebojno prekrivajoče se področje. Bijker (1997) na primer izrecno poudarja, da tehnologija ni proizvod zgolj družbene strukture, ampak jo oblikujejo tudi značilnosti posameznikov (vrednote, cilji, sposobnosti ipd.), ki jo ustvarjajo. Poleg tega zanj ti posamezniki niso zgolj tehnološki magi, ampak tudi ekonomski, družbeni, politični itd. Podobno razmišljanje na primeru IKT podata tudi Katz in Rice (2002), in sicer izhajata iz prepričanja, da tovrstne tehnologije niso nekaj, kar bi obstajalo v izolaciji, temveč so prizorišče, kjer se odvijajo interakcije med resničnimi ljudmi (ustvarjalci programske opreme), njihovimi stvaritvami (programirani odzivi) in uporabniki. Na takšni osnovi je mogoče trditi, da vlogo tehnologije determinira njena družbena konstrukcija, s čimer mislim predvsem na to, kako je le-ta ustvarjena, uporabljena, interpretirana in prilagojena potrebam uporabnikov. Skratka, preučevanje odnosa med tehnologijo in družbo je zelo kompleksen proces, kjer je potrebno upoštevati tehnološke elemente ter osebne, kulturne in zgodovinske učinke, ki jih porajajo. Podoben pristop za preučevanje odnosa med tehnologijo in civilizacijami je uporabil že Mumford (1963), pri čemer za glavno inovacijo in doprinos velja njegovo vztrajanje na tehnologiji kot izrazu človeške osebnosti, in sicer je po njegovem prepričanju tehnologija rezultat človeških odločitev (moralnih, ekonomskih, političnih ipd.), večšin in stremljenj. V tem kontekstu je ključna Mumfordova (ibid.) ideja o kulturni pripravljenosti za tehnološki napredek, s katero razume pogoj, da morajo biti pred

vsako tehnološko inovacijo ali prilagoditvijo v določenem okolju najprej vzpostavljene kulturna, družbena in ideološka pripravljenost za njen sprejem. Takšne razmere v družbi so bile prisotne tudi ob nastanku in razvoju interneta, kjer je šlo po Castellsu (2001) in Curranu (2012) za sklop neverjetnega preseka znanosti, vojaških raziskav in libertarne kulture. K temu je nedvomno bistveno pripomogel specifičen kontekst, v katerem se je takrat nahajalo človeštvo, zlasti pa ZDA. Tu mislim predvsem na hladno vojno, zaradi katere so imele investicije v znanost in (vojaško) tehnologijo močno podporo s strani vlad in širše javnosti. Poleg vrste tehnoloških prebojev je za to obdobje značilna tudi specifična družbeno-kulturna situacija, ki se je kazala zlasti v hipijskem gibanju, katerega glavni vrednoti, poleg ljubezni in miru, sta bili še želja po ustvarjanju skupnosti in osebna svoboda posameznikov. Predvsem slednji sta v kombinaciji z dokaj enostavno in dostopno tehnologijo botrovali nastanku vrste (nenačrtovanih) internetnih storitev in aplikacij, namenjenih časovno-teritorialno neodvisnemu povezovanju posameznikov, kot so npr. elektronska pošta, BBS, klepetalnice, forumi, hipertekst itd., ki so jih uporabniki relativno hitro usvojili. Pomemben prispevek h kulturnemu in tehnološkemu razvoju interneta je dalo tudi univerzitetno okolje, v katerem je bil najprej uporabljen. "Kakorkoli že, evolucija interneta ni bila zgolj tehnološki proces določen z znanstvenimi inovacijami. Oblikovan je bil tudi z nameni/cilji ljudi, ki so ga financirali, ustvarili in popularizirali" (Curran 2012: 36).

Z namenom apliciranja družbenega konstruktivizma na analizo tehnoloških sistemov in produktov sta Pinch in Bijker (1984) vzpostavila teoretični in metodološki okvir, ki sta ga poimenovala družbena konstrukcija tehnologije (*social construction of technology - SCOT*). Po tem pristopu tehnologija oblikuje, hkrati pa je tudi sama oblikovana s strani svojih uporabnikov oziroma družbe, v katero je ugnezdена. Slednje potrjujejo tudi rezultati študije Orlikowske in Iacona (2001), v

kateri sta opravila analizo 188 znanstvenih člankov, objavljenih v reviji *Information Systems Research* v obdobju 1990-2000, pri čemer ju je zanimalo, na kakšen način so v njih konceptualizirane in opredeljene IKT. Njuno izhodišče je bila predpostavka, da avtorji člankov tehnološke artefakte dojemajo kot dane, kar omejuje njihove sposobnosti razumevanja večine namernih in nenamernih družbenih implikacij teh tehnologij. Zato sta avtorja prepričana, da je v tem primeru nujno potrebno teoretizirati predvsem o pomenih, sposobnostih, uporabi in preobrazbah IKT, ki se odvijajo v različnih segmentih družbe. S tem namenom predlagata, da je pri preučevanju odnosa med družbo in IKT potrebno upoštevati naslednje:

1. IKT po definiciji niso nevtralne, naravne, univerzalne ali dane, ampak so načrtovane, konstruirane in uporabljene s strani posameznikov, ki jih vodijo interesi, vrednote ipd.
2. IKT so ugnezdene v prostorske, časovne, kulturne in ostale družbene pogoje, ki določajo njihov nadaljnji razvoj in uporabo.
3. IKT navadno ne sestojijo iz ene vrste tehnologije, ampak iz različnih (tehnoških) komponent, katerih medsebojne povezave so pogosto zgolj delne in provizorične, vendar kljub temu učinkovito integrirane.
4. IKT niso niti določene niti neodvisne, temveč vzniknejo iz trenutnih družbenih in ekonomskih praks. Podobno kot ostale človeške iznajdbe ali artefakti so deležne različnih preobrazb (od ideje in razvoja preko uporabe do prilagoditve), obenem pa soobstajajo in se razvijajo hkrati z drugimi tehnologijami.
5. Narava IKT ni statična niti nespremenljiva, temveč dinamična in odprta za tehnične modifikacije in družbene adaptacije.

Iz do sedaj povedanega je razvidno, da tehnologija ni izoliran in zaprt (tehnični) sistem, saj je ugnezdena v širše družbene, kulturne, subjektivne, ekonomske in imaginarne strukture, znotraj katerih posamezniki obstajajo in delujejo. To še posebej velja v primeru IKT, kjer lahko govorimo o odprtih omrežjih, ki so intenzivno povezana z

družbeno strukturo, saj se nenehno prilagajajo specifičnim zahtevam uporabnikov oziroma družbenih segmentov. Po drugi strani pa tudi IKT s svojo (svojevrstno) logiko delovanja pomembno vplivajo na razvoj širše družbe. Takšno družbeno konstruktivistično razumevanje je po mojem mnenju še posebej vidno v današnjem obdobju, kajti v primerjavi s tehnologijo, ki je prevladovala v industrijski družbi, so IKT same po sebi veliko bolj odprte, fleksibilne in uporabnike spodbujajo k sodelovanju pri njihovem nadaljnjem razvoju. Lahko bi celo rekel, da so v primerjavi s tehnologijami predhodnih družbenih obdobj na nek način bolj osebne,⁸ zaradi česar med drugim vedno bolj izginja meja med tehničnim in družbenim. Rezultat takšnega medsebojnega vplivanja je tudi dejstvo, da sta preoblikovanje družbe in IKT hkrati drug drugemu vzrok in posledica. Povedano drugače, družba postaja vse bolj tehnična in tehnologija postaja vse bolj družbena. In prav to je izhodišče mojega razumevanja odnosa med družbo in kibernetiskim prostorom.

Kibernetiski prostor kot družbeno-tehnološka entiteta

Kljub temu da kibernetiski prostor generira tehnologija in brez nje ne bi mogel obstajati, ga ni mogoče obravnavati kot zgolj tehnološko omrežje. Enako pomembna kot tehnološka je tudi njegova družbena dimenzija, ki mu po eni strani daje smisel, po drugi pa ga vsebinsko ustvarja in razvija. S tem ko akterji proizvajajo, replicirajo, manipulirajo in distribuirajo različne vsebine, kibernetiski prostor ohranjajo, širijo in izpopolnjujejo. Za razliko od tehnološkega determinizma, po katerem sta tehnologija in družba dve ločeni sferi, njun odnos razumem kot dvosmerni proces medsebojnega vplivanja. Prepričan sem namreč, da je tehnologija vedno ustvarjena v družbenem kontekstu in vanj tudi umeščena, kar jo

⁸ Tu mislim predvsem na možnosti personalizacije tehnologij v smislu nastavitve namizja, prilagodljivostjo ohišja, ozadij, programov, aplikacij ipd.

neločljivo povezuje z vrsto odnosov in procesov, ki vodijo družbene dinamike, in obratno. Poleg tega je pri razvoju tehnologije potrebno upoštevati, da je ljudje pogosto ne uporabljajo v namene, za katere so jo njeni ustvarjalci predvideli. Upoštevajoč zgodovino IKT pri tem niso izjema. Poleg tega so IKT interaktivna tehnologija, kar po Castellsu idr. (2004) močno poveča možnosti, da pri vsakdanji rabi potrošniki postanejo tudi njeni proizvajalci, saj se lahko v realnem času odzivajo na nove načine rabe, izboljšave in prilagoditve pripomočkov, aplikacij in storitev, kar zgodovinsko gledano v takšnem obsegu ni bilo še nikoli mogoče. Hkrati pa z objavljanjem vsebin uporabniki tudi ustvarjajo in širijo kibernetski prostor. Skratka, današnji posamezniki niso (več) zgolj pasivni uporabniki kibernetskega prostora in IKT, temveč tudi njuni (so)ustvarjalci.⁹ Dejstvo je namreč, da v primeru IKT radikalna ločitev med proizvajalci in potrošniki ni mogoča, kajti logika delovanja tovrstnih tehnologij zahteva aktivnega uporabnika. Slednje pomeni predvsem to, da za razliko od na primer radia in televizije kibernetski prostor uporabnikom ne servira vsebin, ki bi jih pasivno konzumirali, ampak jih morajo sami poiskati in/ali ustvariti. Na takšnih temeljih lahko kibernetski prostor označim kot družbeno-tehnološko entiteto, ki po Fuchs (2008) sestoji iz tehnološke strukture v vlogi množičnega medija, ki po eni strani producira in reproducira omrežne komunikacijske in kooperacijske akcije, hkrati pa se s tovrstnimi praksami tudi sam razvija.

⁹ O akterju, ki je hkrati proizvajalec in uporabnik, je razmišljal že Toffler (1981), ki je napovedal, da se bosta vloga proizvajalca in potrošnika sčasoma združili v t. i. *prosumerja (producer/consumer)*. Nedavno pa je ta ideja postala (ponovno) aktualna v kontekstu uporabe storitev svetovnega spleta, ko sta Tapscott in Williams (2006) uvedla podoben koncept poimenovan *prosumption (production/consumption)*. In sicer ga opredelita kot množično sodelovanje medsebojno teritorialno oddaljenih akterjev pri ustvarjanju proizvodov in storitev, ki jih obenem tudi trošijo oziroma uporabljajo.

Etimologija sintagme kibernetiski prostor je za Fuchsa (ibid.) eden izmed dokazov, da je to družbeno-tehnološka entiteta. Pridevnik kibernetiski namreč izvira iz besede kibernetika, katere predmet preučevanja so obnašanja tehničnih in družbeno-tehničnih sistemov, v zadnjem času pa je usmerjena predvsem na proučevanje samo organizacije teh sistemov. "Povezava med kibernetiko in prostorom izpostavlja, da je kibernetiski prostor tehnološki prostor, ki ga ustvarjajo človeška bitja (družbeni prostor)" (Fuchs 2008: 136). Torej, če je kibernetiski prostor obravnavan zgolj s tehnološkega vidika, potem je to mrtva entiteta, kajti šele družbena dimenzija mu omogoča organizacijo, rast in razvoj oziroma življenje. V tem kontekstu je izjemnega pomena tudi odprtost arhitekture IKT, kar akterjem, ki delujejo v kibernetickem prostoru, omogoča, da so hkrati njegovi ustvarjalci in potrošniki. Slednje med drugim pomeni, da uporabniki aktivno sodelujejo v njegovi družbeno-kulturni konstrukciji, ki se med drugim izraža v simbolnih pomenih in družbenih praksah. V nadaljevanju bom na primeru SNS predstavil vlogo, ki so jo imeli uporabniki v procesu usmerjanja njihovega razvoja. S tem želim ponazoriti enega izmed aktualnih načinov prepletanja tehnološke in družbene dimenzije.

Prepletanje družbene in tehnološke dimenzije v kibernetickem prostoru: primer SNS

Razpravo o razvoju SNS je potrebno pričeti s pojasnitvijo (krovnega) termina *social software*. Ta sintagma se dokaj pogosto pojavlja v strokovnih, znanstvenih in poljudnih člankih, kjer pa je izjemno redko pojasnjeno, kaj je z njo mišljeno. Izvor izraza *social software* sovпада s pojavom termina Splet 2.0¹⁰ in koncem krize nove ekonomije,¹¹ in sicer

¹⁰ Splet 1.0 temelji na spletnih straneh, ki vsebujejo predvsem tekst in fotografije, uporabnikom pa sta večinoma omogočena zgolj objavljanje in pregledovanje vsebin.

ga je leta 2002 na dogodku *Social Software Summit* skoval Clay Shirky, ki je z njim želel opisati uporabo programske opreme za podporo interakcij med posamezniki in skupinami. Kljub temu da so bili za označevanje tovrstne programske opreme takrat že uveljavljeni drugi izrazi (*groupware, social computing, computer-mediated-communication* ipd.), je bil prepričan, da niso ustrezni za poimenovanje aplikacij, nastalih po krizi nove ekonomije. Po mnenju boydove (2006) je bila Shirkyjeva želja, da bi izraz *social software* postal vseobsegajoč termin, vendar je dejansko nase prevzel zgolj vrednote in področje delovanja zgodnje skupnosti, povezane z dogodkom *Social Software Summit*. Povedano bolj natančno, izraz se je takrat nanašal zgolj na tehnologijo in programsko opremo, ki je bila povezana z udeleženci omenjenega dogodka in posamezniki, ki so se z njim identificirali. Obenem boydova (ibid.) izpostavi, da je bilo veliko izmed teh posameznikov vodilnih blogerjev ali organizatorjev večjih dogodkov v visokotehnološki sferi, zaradi česar je izraz pričel krožiti v medijih, ki so poročali o rešitvi iz takratne krize nove ekonomije. Po drugi strani pa je bila sintagma *social software* obravnavana kot nekaj, s čimer se ustvarja fenomen iz že bolj ali manj prisotnih aplikacij in programske opreme. Namreč, aplikacije, ki sodijo v to kategorijo, so: spletni forumi, blogi in mikro blogi, SNS ipd. Vse naštetu v kontekstu interneta oziroma svetovnega spleta samo po sebi res ni novo, novost je integracija v skupne platforme. Slednje namreč omogoča opravljanje več storitev (npr. pogovori, objava slik, komentiranje, pošiljanje zasebnih sporočil ipd.) na enem mestu oziroma z uporabo zgolj ene aplikacije, kar nedvomno izboljšuje in poenostavlja

Svetovni splet se prične intenzivno spreminjati z letom 2001, ko se konča kriza nove ekonomije, in sicer se pojavijo nove storitve oziroma aplikacije, ki temeljijo predvsem na sinhroni komunikaciji in kooperaciji med uporabniki. Več o tem glej v Fuchs 2008.

¹¹ Po nekajletni visoki rasti je v obdobju 1997–2000 prišlo do padca vrednosti indeksa visokotehnoloških podjetij (NASDAQ), s čimer nastopi t. i. kriza *dot.com* oz. finančna kriza visokotehnoloških podjetij.

uporabniško izkušnjo. Na takšnih izhodiščih boydova (2006) označi koncept *social software* za politično potezo, katere namen je ustvariti ločnico med programerji, razvijalci in raziskovalci nove ter stare visokotehnološke šole.

Na podlagi do sedaj povedanega lahko sklenem, da *social software* dejansko označuje bolj gibanje kot pa vrsto tehnologije, saj pri tem ne gre toliko za tehnološke inovacije kot za spremembe, ki jih določena (upo)raba tehnologij prinaša v širšo družbo. Med aplikacijami, ki se jih uvršča v kategorijo te programske opreme, v zadnjem času medijsko najbolj izstopajo SNS, med katere sodijo na primer Facebook, Bebo, LinkedIn, MySpace ipd. Kot sem uvodoma izpostavil, me tovrstne aplikacije na tem mestu še posebej zanimajo, saj so pomemben dejavnik na področju današnjega družbenega in družabnega življenja. Kot bo razvidno v nadaljevanju, so se hkrati z njimi v določeni meri razvijale tudi uporabniške prakse in družbene norme.

V literaturi se najpogosteje pojavlja definicija SNS, ki sta jo v dokaj odmevnem članku postavili boyd in Ellison (2007), in sicer sta avtorici opredelili SNS kot storitve, ki temeljijo na svetovnem spletu in akterjem omogočajo (1) ustvarjanje javnih ali poljavnih profilov znotraj omejenega sistema, (2) oblikovanje seznama uporabnikov, s katerimi so povezani, in (3) vpogled v sezname povezav "prijateljev"¹² ter drugih uporabnikov

¹² Boyd (2006) poudarja, da pomen prijateljstva v kontekstu kibernetnega prostora ni nujno enak, kot v kontekstu fizičnega prostora. Večina SNS uporablja izraz prijatelj za označitev artikuliranih odnosov ne glede na intenzivnost ali tip povezave. To misel je razvijala tudi Rosen (2007), ki pravi, da se prijateljstvo v virtualnih prostorih korenito razlikuje od prijateljstva v fizičnem svetu. S sociološkega vidika termin prijatelj opredeljuje krepko vez z določeno osebo, medtem ko termin znanec šibko vez. Glede na to da tovrstna poimenovanja označujejo pomembnost vezi med posamezniki, termina prijatelj ne moremo uporabljati za opredelitev vseh vrst vezi v naših socialnih omrežjih, kot se to počne v kontekstu SNS (npr. Facebook). Sam se pridružujem tovrstnim

(odvisno od nastavitve zasebnosti). Upoštevajoč evolucijo SNS in njihovo pomembnost v popularni kulturi sta avtorici (2013) predstavljeno definicijo nadgradili in s tem približali današnjemu obdobju. Posodobljena definicija pravi, da so SNS omrežna komunikacijska platforma, v kateri imajo udeleženci (1) unikatno prepoznavne profile, ki sestojijo iz vsebin, ki jih prispevajo tudi drugi uporabniki ali sam sistem, (2) lahko javno artikulirajo povezave, ki so vidne in jih prečijo tudi drugi uporabniki, ter (3) lahko konzumirajo, ustvarjajo in/ali upravljajo z vsebino, ki jo zagotovijo drugi uporabniki, s katerimi so povezani. Ta definicija izhaja iz značilnosti storitev oziroma aplikacij, ki jih SNS trenutno omogočajo. Narava te programske opreme se razlikuje glede na posamezne aplikacije (tabela 1), v splošnem pa lahko rečem, da združuje storitve nekaterih drugih aplikacij, ki sodijo v kategorijo *social software* (npr. forumov in klepetalnic), s čimer so uporabnikom na enem mestu omogočeni povezovanje, delitev vsebin, zasebno in javno komuniciranje ipd. Če strnem dosedanje ugotovitve, SNS uporabnikom v prvi vrsti omogočajo, da večino svojih (obstojećih) vezi zberejo na enem mestu in jih vizualizirajo, obenem pa tudi ohranjajo z relativno malo vloženega napora¹³. Torej lahko sklenem, da je osnova te programske opreme premoščanje razlik med dinamikami kibernetnega in fizičnega prostora, s čimer se kibernetni prostor integrira globlje v naše vsakdanje delovanje v fizičnem prostoru in obratno.

razmišljanjem, zato v kontekstu SNS besedo prijatelj uporabljam izključno v narekovajih.

¹³ V povprečju je število teh vezi oziroma "prijateljev" med uporabniki aplikacije Facebook leta 2009 znašalo 120 (Marlow 2009) v letu 2011 pa 190 (Ugander idr. 2011). Vzdrževanje tako velikega omrežja povezav z znanci brez uporabe SNS bi bilo za posameznika verjetno nemogoče tako s časovno-stroškovnega kot tudi s psihološkega vidika.

Potek razvoja SNS

Pred letom 2001 oziroma pred krizo nove ekonomije je večji del interakcij v kibernetnem prostoru potekal preko aplikacij, ki so omogočale pogovore med dvema oseba (npr. *Instant Messenger*) ali med več udeleženci hkrati (elektronska pošta, klepetalnice, forumi). V tem smislu so uporabniki, katerih primarni cilj je bila komunikacija, z že poznanimi posamezniki uporabljali predvsem IM in elektronsko pošto. Druga večja skupina pa so bili uporabniki, ki so želeli komunicirati z nepoznanimi posamezniki oziroma na podlagi interesov spoznavati nove ljudi. S tem namenom so uporabljali predvsem javne oziroma množične kanale, kot so klepetalnice in forumi. Kljub krizi nove ekonomije je v kibernetnem prostoru povezovanje posameznikov ostalo bistvena dejavnost, pri čemer je imelo vidno vlogo prej omenjeno gibanje *social software*, ki je pričelo z novo vsebino, katere vodilo je bilo; najprej ljudje, nato interesi. Ključna aktivnost uporabnikov kibernetnega prostora s tem postane povezovanje s prijatelji in znanci. V tem kontekstu boyd (2008a) razlikuje dve paradigmi svetovnega spleta. Prvo poimenuje interesna paradigma in jo uvrsti v obdobje Spleta 1.0, ki je bil zelo dobro sredstvo podpiranja praks uporabnikov, ki so temeljile na njihovih interesih. Drugo, temelječo na prijateljskih dejavnostih uporabnikov, pa poimenuje prijateljska paradigma in jo uvrsti v obdobje Spleta 2.0. Ta sprememba pomeni obrat v strukturi družbenih dinamik kibernetnega prostora, in sicer gre za premik od medsebojnega povezovanja uporabnikov, temelječih na skupnih interesih, k povezovanju na osnovi predhodnih poznanstev, ki jim nato sledi ugotavljanje skupnih interesov. Jasnejši vpogled v značilnosti povezovanja uporabnikov na osnovi predhodnih poznanstev je razviden iz pregleda poteka družbene zgodovine SNS (slika 1), ki ni ravno dolga, je pa vsekakor pestra.

[Slika 1 približno tukaj]

V procesu razvoja SNS Boyd in Ellison (2007) ločita tri valove. Prvi val se po njunem prične leta 1997 s pojavom aplikacije SixDegrees, ki je imela v tem obdobju pomemben vpliv na razvoj sorodnih spletnih storitev, in sicer je omogočala ustvarjanje profilov, seznamov "prijateljev" in kasneje tudi pregledovanje teh seznamov pri ostalih uporabnikih. Ob tem je potrebno izpostaviti, da so bile vse naštetе storitve, ki jih je ponujala ta aplikacija, prisotne že pred njenim nastankom. Tako so na primer spletne strani za spoznavanje partnerjev in spletni forumi vsebovali profile uporabnikov, aplikacija ICQ je vključevala sezname "prijateljev" uporabnikov, aplikacija Classmates je bila namenjena povezovanju s sošolci iz srednjih šol ipd. Vendar je bila aplikacija SixDegrees prva, ki je vse te storitve povezala in jih ponudila na enem mestu.

Drugi val v procesu razvoja SNS se je pričel leta 2001, in sicer z vzpostavitvijo poslovno orientiranega spletnega mesta Ryze, katerega primarni namen je bil širitev nabora poslovnih stikov oziroma omrežja. Leto kasneje se je pojavila v zmenke usmerjena aplikacija z imenom Friendster, njena posebnost je bila, da se je za razliko od klasičnih zmenkarskih agencij, ki so ponujale zmenke med neznanci, usmerila v zblíževanje med prijatelji prijateljev. Ideja je temeljila na tem, da imajo potencialni partnerji skupne prijatelje in posledično tudi več skupnih interesov, zaradi česar naj bi bile takšne zveze bolj uspešne.

Leta 2003, ko so SNS postale že vsesplošni trend, se je pričel tretji val v njihovem razvoju. V tem obdobju so se pojavile aplikacije, med katerimi je bila daleč najbolj uspešna MySpace, ki je temeljila na povezovanju glasbenikov in njihovih oboževalcev. Takšna povezava je prinašala vzajemne koristi prvim je bil omogočen stik z oboževalci, slednji pa so bili deležni pozornosti svojih najljubših izvajalcev.

Leta 2004 se je pojavila aplikacija Facebook, ki je bila sprva namenjena medsebojnemu povezovanju študentov univerze Harvard, naslednje leto se je odprla srednješolcem, leta 2006 pa vsem posameznikom, starejšim od 13 let. Za razliko od drugih tovrstnih aplikacij, ki so temeljile predvsem na povezovanju neznancev je Facebook gradil na ideji o medsebojnem povezovanju ljudi, ki se poznajo že iz fizičnega prostora.

V zadnjem času je nastalo veliko aplikacij, ki se uvrščajo v kategorijo SNS, med uporabniki pa dosegajo relativno visoko stopnjo popularnosti. Med seboj se razlikujejo glede na vrsto primarnih aktivnosti, ki jih omogočajo, vsem pa je skupno povezovanje družbenih akterjev. Kljub temu da so ključne in skupne lastnosti SNS ustvarjanje, vzdrževanje in/ali obujanje odnosov med uporabniki, se med seboj razlikujejo glede na primarni namen delovanja. Tako je v tabeli 1 na primeru opisa vožnje kolesa predstavljeno, čemu dajejo poudarek nekatere izmed trenutno najbolj popularnih SNS.

[Tabela 1 približno tukaj]

Na podlagi do sedaj povedanega ugotavljam, da IKT niso zgolj tehnologija ali orodje, temveč so ključno sredstvo delovanja današnje razvite družbe. To med drugim pomeni, da jih družbeni akterji na osnovi lastnih interesov, vrednot in navad temeljno oblikujejo, spreminjajo ter prilagajajo. Seveda je pri tem potrebno izpostaviti tudi vpliv, ki ga imajo IKT na družbo, predvsem v smislu kompleksnosti odnosov in procesov, kar je v vsakdanje življenje posameznikov prineslo številne posledice. Ena izmed pomembnejših je ta, da so aplikacije SNS postale nepogrešljivi del arhitekture sodobne družbe. S tem ko na primer med uporabniki posredujejo vsakdanje interakcije, SNS hkrati oblikujejo tudi njihove odnose, s čimer se ustvarja nova vrsta družbene strukture, v okviru

katere nastajajo dinamike, ki močno vplivajo na že predhodno uveljavljene. Tako na primer različni tuji in domači avtorji (Baym 2010; boyd 2010; Lenarčič 2010; 2013; Mlinar 2012) opozarjajo, da SNS brišejo meje med (fizično) prisotnostjo in odsotnostjo uporabnikov, časom in teritorijem, nadzorom in svobodo, osebno in množično komunikacijo, javnim in zasebnim ipd. ter s tem vplivajo na način razumevanja starih oziroma konvencionalnih vzorcev družbenega delovanja. Pri tem se pogosto zgodi, da pojav iz fizičnega prostora s svojimi lastnostmi in značilnostmi, ki so v veliki večini razumljene idealnotipsko, obenem pa tudi zgodovinsko popačene ter zaznamovane z nostalgijo, močno obremeni svojega "dvojnika" v kibernetnem prostoru. Med tovrstne primere sodi tudi druženje, ki ga (tradicionalno) opredeljuje fizična bližina posameznikov, kar pomeni, da v kibernetnem prostoru o njem naj ne bi bilo mogoče govoriti, poleg tega pa naj bi aktivnosti uporabnikov storitev interneta negativno vplivale na njihove družabne aktivnosti v fizičnem prostoru.

Kibernetni prostor in družabnost

Družbena izolacija in povezanost med posamezniki sta bili proti koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja in v začetku tega tisočletja ključni temi raziskovanja vpliva storitev IKT na vsakdanje življenje uporabnikov. Kot ugotavljata Wang in Wellman (2010), se je tovrstno preučevanje pričelo s člankom Krauta idr. (1998), v katerem so objavili ugotovitve longitudinalne empirične raziskave na vzorcu 169 posameznikov iz 73 gospodinjstev, ki so ravno takrat pričeli z uporabo interneta, nato pa so jih spremljali eno do dve leti. Rezultati so pokazali, da sta med novimi uporabniki interneta prisotna upad družabnega življenja in porast osamljenosti ter depresije. Časopis The New York Times je to ugotovitev objavil na naslovnici in s tem povzročil moralno paniko. Delu Krauta idr. (ibid.) sta sledila Nie in Erbring (2000), ki sta na podlagi empiričnega

preučevanja¹⁴ uporabnikov storitev interneta prišla do podobnih ugotovitev kot predhodniki. Leta 2002 so Kraut idr. (2002) ponovili raziskavo na 208 enotah iz istega vzorca, na katerem je izvedel raziskavo leta 1998. Rezultati so pokazali, da so negativni učinki uporabe storitev interneta na družabno življenje in psihično stanje uporabnikov izginili. Za razliko od njihove prve raziskave je ta raziskava pokazala, da ima uporaba storitev interneta pozitivne učinke na posameznikovo komunikacijo, družbeno vključenost in psihično stanje.

Druga objava, ki je pomembno prispevala k moralni paniki, povezani z negativnimi učinki interneta na družabno življenje uporabnikov, je članek McPhersona idr. (2006) s pompoznim naslovom *Social isolation in America*. To delo temelji na analizi in primerjavi odgovorov na anketno vprašanje "S kom ste se v zadnjih šestih mesecih pogovarjali o zadevah, ki se vam zdijo pomembne?",¹⁵ ki je bilo zastavljeno v sklopu javnomnenjske raziskave *General Social Survey* v letih 1984 in 2005. Medčasovna primerjava odgovorov na anketno vprašanje je med drugim pokazala sledeče (McPherson in dr. 2006):

delež posameznikov, s katerimi se Američani pogovarjajo o zanje pomembnih zadevah, je upadel za 28 % (z 2,9 posameznika leta 1984 na 2,1 leta 2005).

skoraj četrtnina (23 %) respondentov v letu 2005 ni imela nobenega zaupnika (vključno s partnerji), s katerim bi se pogovarjal o zanje pomembnih zadevah,

delež respondentov, ki ima prijatelja zaupnika, je upadel s 73 % v letu 1984 na 51 % v letu 2005.

¹⁴ Anketna raziskava je bila izvedena v decembru 1999, potekala je preko interneta, vzorec je obsegal 4113 uporabnikov storitev interneta v ZDA.

¹⁵ Izvorno se je vprašanje glasilo: "Looking back over the last six months – who are the people with whom you discussed matters important to you?"

Na podlagi teh ugotovitev McPherson idr. (ibid.) ugotavljajo, da Američani postajajo vse bolj izolirani. Kljub temu da avtorji v članku za takšno stanje nikjer eksplicitno ne krivijo IKT, so po navedbah Rainie in Wellmana (2012) o tem veliko špekulirali množični mediji. Rainie in Wellman (ibid.) sta do dela McPhersona idr. (2006) zelo kritična predvsem z vidika metodologije, in sicer opozorita, da njihova raziskava temelji zgolj na enem anketnem vprašanju, poleg tega tudi ni jasno, kaj je mišljeno s *pomembnimi zadevami*. Na podlagi tega je očitno, da avtorji raziskave ne upoštevajo dejstva, da socialna bližina med posamezniki ne izhaja zgolj iz pogovorov o *pomembnih zadevah*, ampak tudi iz drugih virov, kot so na primer medsebojna pomoč, emocionalna opora, skupno delo, zadolžitve ipd. Povedano drugače, socialna bližina nikakor ni enodimenzionalni družbeni fenomen, kot ga obravnavajo McPherson idr. (ibid.).

Razlogi za socialno bližino kažejo, da je večina vezi v osebnih omrežjih specializiranih: ljudje dobijo različne vrste socialne opore s strani različnih posameznikov. Samo takrat, ko je socialna bližina merjena izključno s kriterijem *pogovarjati se o pomembnih zadevah*, lahko rečemo, da se omrežja Severnoameričanov manjšajo. Takoj, ko pa upoštevamo več kriterijev bližine, pa se pojavijo večja omrežja opore s krepkimi in tesnimi vezmi. (Rainie in Wellman 2012: 138)

- Izčrpen pregled pomembnejših mednarodnih raziskav o vplivu IKT na družabne aktivnosti uporabnikov sem opravil v drugih delih (Lenačič 2010), zato na tem mestu zgolj povzemam sklepne ugotovitve: Čas, ki ga uporabniki IKT preživijo s prijatelji v fizičnem prostoru, v splošnem ostaja enak kot pred tem, ko so uporabljali IKT.
- Intenzivneje kot posamezniki uporabljajo IKT, bolj so v stiku s prijatelji.

- Komunikacija preko IKT ni zamenjava za stike v fizičnem prostoru, ampak je dopolnilo – tako v lokalnem, kot v globalnem merilu.
- IKT omogočajo ustvarjanje novih stikov, ki se nadaljujejo v fizičnem prostoru.
- Stiki, ki se ustvarijo v fizičnem prostoru, se poglobljajo in ohranjajo v kibernetičnem prostoru.
- V primerjavi z neuporabniki imajo uporabniki IKT več stikov in so bolj raznovrstni.

Iz zgornjih ugotovitev je mogoče sklepati, da se učinki IKT na družabno življenje posameznikov nagibajo bolj v pozitivno kot v negativno smer. Je pa pri razumevanju tovrstnih raziskav potrebno biti pozoren tudi na obdobje, v katerem so bile izvedene, pri čemer imam v mislih stopnjo vključenosti in pomembnost IKT v vsakdanjem življenju družbenih akterjev. Tako na primer prve študije (Rheingold 1992; Smith 1992; Turkle 1995; Jones 1998; 1998a; Wellman in Giulia 1999), ki so se ukvarjale z učinki IKT na družbene odnose, v teh tehnologijah (navdušeno) prepoznavajo sredstvo za revitalizacijo odnosov in skupnosti. Kljub nekaterim očitkom, da so bili njihovi avtorji pod vplivom nostalgije hipijskega življenja iz 60. let prejšnjega stoletja, se njihovo optimistično razmišljanje o družabnih potencialih IKT potrjuje tudi v kasnejših empiričnih študijah (Haythornwaite 2002; 2005; Norris 2002; Boase ir. 2006, Hampton in Wellman 2003; Rich 2008; Antoci idr. 2008; boyd 2008; Hampton idr. 2011). Prej omenjenim *optimističnim* študijam, ki so temeljile predvsem na kvalitativnih pristopih, so sledile raziskave, v katerih so avtorji uporabljali kvantitativne metode (Kraut idr. 1998; 2002, Putnam 2000; McPherson idr. 2006), njihovi rezultati pa so (po)kazali, da je uporaba IKT dejavnik vsesplošnega upada družabnih aktivnosti uporabnikov. V zvezi s temi raziskavami Baym idr. (2004)

opozarjajo, da so njihovi avtorji večinoma primerjali čas, ki ga uporabniki namenijo IKT, kar pomeni, da so te tehnologije obravnavane kot entiteta, ki vpliva na uporabnike preko količine in intenzitete izpostavljenosti. Takšen pristop je po njihovem mnenju zastarel, saj obravnavanje izpostavljenosti IKT kot neodvisne spremenljivke predpostavlja model neposrednih učinkov, zapostavlja pa posredne. IKT bi namreč morale biti obravnavane kot kulturni proizvod, uporabljen za dosego družbenih ciljev. Na takšni ideji gradita tudi Rainie in Wellman (2012), ki dokazujeta, da gre v primeru IKT za tehnologijo, ki je vgrajena v družabna življenja posameznikov. "Ljudje se ne oprijemajo naprav – oprijemajo se drug drugega" (Rainie in Wellman 2012: 6). Kot je mogoče razbrati iz podatkov empiričnih raziskav, ljudje v večini primerov uporabljajo IKT za medsebojno komunikacijo. Dejstvo pa je, da smo z vključitvijo IKT v vsakdanja življenja spremenili načine medsebojne komunikacije in ohranjanja stikov, ki so veljali do nedavnega. Večina interpretacij teh sprememb gre v smeri upada družabnega življenja, vzrok za to se pripisuje prav intenzivni (upo)rabi IKT. Razlog za takšno stanje Rainie in Wellman (ibid.) vidita v naslednjih predpostavkah oziroma pogledih na IKT:

- ljudje vodijo različna "virtualna" življenja, ki naj bi se razlikovala od njihovih vsakdanjih življenj iz fizičnega sveta;
- neposredovana srečanja v fizičnem prostoru so edina relevantna oblika družbene povezanosti, zaradi česar se ne priznava elektronske pošte, kratkih sporočil, objav na SNS in podobnega kot vsakdanjih orodij, ki jih posamezniki rutinirano uporabljajo z namenom, da ostanejo medsebojno povezani;
- računalniško posredovana komunikacija je omejena pri prenosu govornice telesa, emocij ipd., v tem naj bi bil eden izmed vzrokov atrofije razmerij med posamezniki;
- razumevanje McLuhanove sintagme "medij je sporočilo" je preveč resno, kar vodi do zamenjave medija s sporočilom. Dejstvo pa je, da

uporabniki ne zamenjujejo aplikacije Facebook z osebo na drugi strani, tako kot niso in še vedno ne zamenjujejo telefona z osebo, s katero se pogovarjajo.

Ko govorimo o skrbi glede upada družabnih stikov med posamezniki, je potrebno izpostaviti, da to ni nov pojav, saj je prisoten že od samih začetkov sociologije. Torej, za stanje na področju druženja posameznikov v današnjem obdobju ni mogoče kriviti zgolj intenzivne in množične uporabe IKT. Vzrok temu je namreč v prepletu različnih družbenozgodovinskih dejavnikov, ki se akumulirajo skozi čas, njihovi učinki pa so vidni v trenutnem obdobju. Kot rečeno, so tovrstne dejavnike, ki so se najbolj izrazito pojavili v obdobju industrijske družbe, prepoznavali že utemeljitelji sociologije, med katerimi velja izpostaviti predvsem naslednje:

- razvoj kapitalistične ekonomije in njena penetracija v vse vidike družbenega življenja (Marx);
- vizija dela in razvoj industrijske družbe, utemeljene na mehanski obliki solidarnosti (Durkheim);
- povečana pomembnost napredka, inovacij, tehnologije, birokracije in znanosti, ki je omogočila rast instrumentalne racionalizacije vseh vidikov družbenega življenja (Weber);
- porast urbanizacije, ki je skupaj z instrumentalno racionalizacijo oblikovala specifično kulturo moderne (Simmel).

Omenjeni avtorji so v teh dejavnikih prepoznavali vzroke za preoblikovanje družabnih navad, ki so prevladovali do takrat. Predvsem so opozarjali na prehod od tesno povezanih agregacij posameznikov, med katerimi prevladujejo trajni in pristni odnosi, k ohlapnim neosebni odnosom, za katere je značilna nizka raven medosebne solidarnosti, kar je Tönnies (1999) opisal s preходом od skupnosti (*Gemeinschaft*) k družbi (*Gesellschaft*).

Našteti dejavniki so imeli pomemben vpliv na oblikovanje sodobne družbe, hkrati pa so danes prisotni v različnih pojavnih oblikah, v katerih Putnam (2000) prepoznava razloge za upad druženja med posamezniki. Med temi procesi so po njegovem ključnega pomena naslednji:

- strm porast poslovanja in pritiski, povezani z dvema karierama v družini, so zreducirali čas, ki ga predvsem ženske namenjajo vključenosti v skupnost;
- prebivalci velikih metropolitanskih področij trpijo za posledicami širjenja mest, saj vedno več časa porabijo za fizično premikanje po mestu, zaradi česar so njihove vezi vse bolj razdrobljene;
- zaradi domačih elektronskih naprav, namenjenih zabavi, med katerimi še posebno izstopa televizija, posamezniki vse manj časa namenijo druženju s prijatelji, družini in drugim oblikam družabnega življenja;
- v zadnjih desetletjih so generacijo aktivistov počasi zamenjali njihovi manj aktivni otroci in vnuki.

Za Putnama (ibid.) so učinki naštetih dejavnikov odvisni od posameznega tipa skupnosti. Tako ima po njegovi interpretaciji na primer generacijski dejavnik večji delež pri pojasnjevanju upadanja aktivnega vključevanja v religijske skupine in manjši delež pri pojasnjevanju upadanja obiskovanja prijateljev. Glede na to da je Putnam (ibid.) naštete učinke identificiral na primeru ameriške družbe, je na tem mestu potrebno omeniti Halpernovo (2005) ugotovitev, da mednarodne primerjave le delno podpirajo njegove rezultate. Slednje pomeni, da so družbeni dejavniki, ki vplivajo na stopnjo medsebojne povezanosti posameznikov v določenem okolju, družbeno specifični, zaradi česar jih ne moremo posploševati. Predvsem v zadnjem času bi bilo (med)kulturne značilnosti potrebno upoštevati tudi v raziskavah o vplivu IKT na družabnost posameznikov.

Zaradi intenzivne uporabe IKT odnosi med akterji namreč postajajo vse bolj globalni, kar pomeni, da poleg teritorija prečijo tudi kulture. In ravno to enostavno prečenje teritorija v kombinaciji s hitro rastočo zmogljivostjo računalnikov omogoča zajemanje in analizo izjemno velikih globalnih vzorcev uporabnikov IKT, zaradi česar bi bilo pri interpretaciji dobljenih rezultatov nujno potrebno upoštevati tudi medkulturne razlike o dojetanju, v tem primeru, družabnih dinamik.

Ne nazadnje so vplivi IKT na širšo družbo odvisni tudi od časovne dimenzije. Namreč, kot sem pokazal v prispevku, so se rezultati začetnih in kasnejših študij učinkov IKT na družabno življenje uporabnikov razlikovali. Verjetno je ta *časovni učinek* še najbolj očitni v primeru predhodno omenjenih raziskav, ki so jih v dveh različnih obdobjih na istem vzorcu uporabnikov interneta opravili Kraut idr. (1998; 2002).

Glede na predstavljene ugotovitve je očitno, da so vplivi IKT na družabnost precej kompleksni in jih ni mogoče opredeliti zgolj kot pozitivne ali negativne. K temu pomembno prispeva tudi dejstvo, da v današnjem obdobju "konvencionalni" koncepti pojasnjevanja družbenih odnosov in procesov, ki temeljijo zgolj na fizičnem prostoru, ne zadoščajo več oziroma vodijo k napačnim zaključkom. V praksi kibernetski prostor postaja fizičnemu vse bolj enakovreden prostor družbenega delovanja, česar pa družboslovni raziskovalci še niso čisto dojeli. V veliko primerih namreč še vedno držijo ugotovitve Jonesa (1998) in Lenarčiča (2010) o relativno ostri ločnici obravnavanja družbenih procesov in odnosov, ki potekajo v fizičnem in kibernetskem prostoru, pri čemer so ponavadi prvi razumljeni in dojeti kot resnični, drugi pa kot bolj ali manj neresnični. Takšno ločevanje zasledimo tudi pri avtorjih, ki se ukvarjajo z družabnostjo v povezavi z IKT. Na primer: boyd (2008), Licoppe in Smoreda (2006), Thompson in Cupples (2008) uporabljajo izraz digitalna družabnost, Stone (1994) protetična

družabnost, s čimer vzpostavljajo razlikovanje družabnih dinamik, ki se odvijajo v kibernetnem prostoru, od tistih iz fizičnega prostora. V prispevku težim k presejanju takšne delitve, kajti delovanja akterjev v današnji družbi ni (več) mogoče ločiti na fizični in kibernetni prostor, saj sta z vidika družbenega delovanja obe entiteti postali bolj ali manj enakovredni. Ena izmed ključnih posledic takšnega prepletanja obeh prostorov je metaforično rečeno tudi to, da je posameznik postal portal (Wellman 2000) oziroma stikalo (Wellman 2001, Wellman idr. 2002; Haythornthwaite in Wellman 2002), ki preklaplja med posameznimi vezmi in različnimi omrežji. To pomeni, da je akter ključna enota povezljivosti. V današnji družbi se ljudje med seboj vsekakor povezujejo, ampak za razliko od prejšnjih družbenih obdobj jim IKT omogočajo povezovanje *od osebe do osebe* (Wellman 2001). Takšen način povezovanja družbenih akterjev med drugim pomembno vpliva na izkustvo družbene realnosti, v kateri se odvijajo interakcije med posamezniki, ki si ne delijo skupnega časa (asinhronost) in fizičnega kraja. V tem kontekstu so IKT povezale prej oddaljene družbene kraje, premaknile mejo med javnim in zasebnim vedenjem ter oslabile odnos med socialnimi situacijami in fizičnimi kraji. Takšno stanje zahteva določene spremembe v pojasnjevanju družbenih dinamik, ki so bile do sedaj večinoma razumljene in interpretirane (zgolj) v pogojih fizične bližine ter sinhronega časa, mednje nedvomno sodi tudi družabnost.

Diskusija

V prispevku namenoma nisem uporabljal (aktualnih) slovenskih prevodov angleškega izraza *social network sites* v "družbena omrežja", "socialna omrežja" in "družabna omrežja". V zvezi z ustreznostjo teh slovenskih poimenovanj se do sedaj (žal) še ni resneje diskutiralo¹⁶ in

¹⁶ Nekaj diskusij o prevajanju izraza SNS je mogoče zaslediti na forumu Terminološkega slovarja informatike (<http://www.islovar.org/>).

uvodoma sem že omenil, da je njihova uporaba v tem kontekstu po mojem mnenju problematična. Kot sem pokazal v prispevku, je programska oprema tudi družbena v smislu, da je proizvod družbenih procesov oziroma proizvod posameznikov in njihovih odnosov, poleg tega je tudi aplicirana in uporabljena v družbenih (sub)sistemih. S tega vidika je torej nesmiselno govoriti o družbenih omrežjih, medtem ko je sintagma socialno omrežje uveljavljen sociološki termin z bogato teoretsko in empirično raziskovalno tradicijo. Obenem je na tem mestu potrebno izpostaviti, da so socialna omrežja stara kot sama družba, ali bolje povedano so izvor njenega nastanka. Od kar so se posamezniki pričeli povezovati med seboj lahko namreč govorimo o družbi kot o entiteti.

V slovenskem prostoru se z empiričnim preučevanjem SNS ukvarjajo predvsem Petrič in Petrovčič (2008) ter Vehovar idr. (2010), ki sintagmo *social network sites* prevajajo kot spletni servisi za grajenje socialnih omrežij. Tuji avtorji (npr. boyd in Ellison 2007; Rainie in Wellman 2012) ugotavljajo, da gre pri uporabi teh aplikacij predvsem za premik od spoznavanja novih ljudi k povezovanju z že poznanimi, kar v praksi pomeni, da so zelo redko uporabljene za sklepanje novih poznanstev. Na takšni osnovi boyd in Ellison (2007) vzpostavljata tudi razlikovanje med aplikacijami za vzdrževanje obstoječih socialnih omrežij (*social network sites*) in za socialno mreženje (*social networking sites*). Avtorici se v kontekstu razprave, ki se nanaša na tovrstno programsko opremo, zavestno izogibata uporabi glagola mreženje, ker izpostavlja vstopanje v odnos med neznanci, kar pa ni primarni namen oziroma večinska praksa uporabnikov tovrstnih aplikacij. Upoštevajoč te argumente je po mojem mnenju prevod *social network sites* v spletni servisi za grajenje socialnih omrežij neustrezen, saj beseda *grajenje* namiguje na proces ustvarjanja socialnega omrežja, česar nujni del je tudi spoznavanje novih ljudi oziroma mreženje, kar pa, kot rečeno, ni prevladujoča praksa

uporabnikov teh aplikacij.

Kot sem pokazal v prispevku, SNS akterjem omogočajo artikulacijo (javnega) seznama povezav z drugimi uporabniki ter storitve in aplikacije, ki sodijo na področje dinamik, katerih ekvivalenti iz fizičnega prostora so označeni za družabne (npr. deljenje vsebin in njihovo komentiranje, pogovarjanje ipd.). Zato se angleški izraz predvsem v novinarskem diskurzu večinoma prevaja v slovenščino kot družabna omrežja. Glavni pomislek, ki ga imam v zvezi s primernostjo uporabe tega poimenovanja je, da vsaka raba tovrstnih aplikacij ne izpolnjuje kriterijev družabnosti, tipični primeri tega v sklopu aplikacije Facebook so všečkanje fotografij in vključevanje v različne skupine zgolj z namenom izražanja podpore oziroma ustvarjanja lastne identitete. Pri vseh naštetih primerih je komunikacija oziroma pogovarjanje med uporabniki odsotno, kar pomeni umanjkanje ključnega pogoja, na podlagi katerega je (po Simmelu 1993; Webbru 1978) določeno delovanje opredeljeno kot družabno. S tem skušam pokazati, da dinamik, ki se odvijajo s pomočjo teh aplikacij, nikakor ni mogoče posplošiti in jih v celoti označiti za družabne. Je pa na tem mestu potrebno izpostaviti, da uporaba SNS v določenih (tudi predhodno navedenih) primerih lahko spodbuja razvoj družabnih aktivnosti uporabnikov. Izhajajoč iz tega sem pred časom (Lenarčič 2010) kot o rešitvi slovenjenja angleškega izraza SNS pričel razmišljati o sintagmi *sociabilna programska oprema*. Pri tem pojem sociabilnost razumem v skladu z Južničevo (1993) definicijo, ki pravi, da je to primernost in sposobnost za druženje. Poimenovanje *sociabilna programska oprema* torej izpostavlja, da imajo te aplikacije potencial za družabno delovanje uporabnikov, za katerega pa ni nujno, da je vedno realiziran. Razlikovanje med družabnostjo (*sociality*) in sociabilnostjo (*sociability*) vzpostavi tudi Papacharissi, in sicer pravi, da: “/.../ se družabnost nanaša na vsoto družbenih vedenj, ki posamezniku omogočajo prehod od stanja individualnosti do družabnosti in bratstva.

Po drugi strani se sociabilnost nanaša na sposobnost izvajanja družbenega vedenja, ki vodi k družabnosti in tako odseva posameznikov potencial za sodelovanje v tovrstnih vedenjih“ (Papacharissi 2011: 316).

Zaključek

Družbena in družabna dimenzija sta že od samega nastanka kibernetnega prostora vgrajeni vanj. Ključni vzrok nastanka omrežja internet in s tem tudi kibernetnega prostora sta bila namreč komunikacija in medsebojno povezovanje posameznikov, kar sodi v kontekst družabnih aktivnosti, medtem ko sam razvoj interneta in kibernetnega prostora temelji na kooperativnem ustvarjanju programske opreme, aplikacij in vsebin, v kar so (bili) udeleženi vsi uporabniki te tehnologije. Nahajamo se torej v obdobju, ko je medsebojno vplivanje med tehnologijo in širšo družbo na tako visoki ravni, kot ni bilo še nikoli prej v zgodovini. Takšno ugnezdenje določene vrste tehnologije v družbeni sistem je tudi eden izmed razlogov, da govorimo o konkretnih tipih družb, kot je na primer postmoderna/postfordistična oziroma informatična družba.

Literatura

Antoci, Angelo, Sabatini, Fabio in Sodini, Mauro (2011): See you on Facebook! A framework for analyzing the role of computer-mediated interaction in the evolution of social capital. Department of Communication. University of Teramo. Working paper No. 72.

Baym, Nancy (2010): Personal connections in the digital age. Cambridge: Polity Press.

Baym, Nancy, Zhang, YanBing, in Lin, Mei-Chen (2004): Social interactions across media: Interpersonal communication on the internet, telephone and face-to-face. New Media & Society. London: SAGE Publications. 6(3): 299-318.

- Bell, David (2001): An introduction to cybercultures. London: Routledge.
- Benedikt, Michael (ur.) (1991): Cyberspace: first steps. MIT Press Cambridge, MA, USA.
- Bijker, Wiebe (1997): Of bicycles, bakelites and bulbs. Towards a theory of sociotechnical change. Cambridge: The MIT Press.
- Boase, Jeffrey, Horrigan, John, Wellman, Barry in Rainie, Lee (2006): The strength of internet ties. The internet and email users in maintaining their social networks and provide pathways to help when people face big decisions. PEW Internet & American Life Project. URL: <http://www.pewinternet.org> (19. 3. 2005).
- boyd, danah (2010): Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications. V: Zizi Papacharissi (ur.): Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites. 3958.
- boyd, danah (2008): Taken out of context. American teen sociality in networked publics. Doctoral dissertation. Berkeley: University of California.
- boyd, danah (2008a): Understanding socio-technical phenomena in a Web 2.0 era. Cambridge MA: MSR New England lab Opening. URL: <http://www.danah.org/papers/talks/MSR-NE-2008.html> (oktober 2012).
- boyd, danah (2006): The significance of social software. V: Thomas Burg (ur.): Blog Talks Reloaded. Social Software – Research & Cases. Norderstedt: Books on Demand. 1530.
- boyd, danah in Ellison, Nicole (2007): Social network sites: Definition, History and Scholarship. Journal of CMC. (131), article 11.
- Castells, Manuel (2001): The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society. Oxford: University Press.
- Castells, Manuel (1996): The rise of the network society. The information age: economy, society and culture. Volume I. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel, Fernandez-Adevol, Mireia, Quiu-Linchuan, Jack, in Sey, Araba (2004): Mobile communication and society. A global perspective. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

- Curran, James (2012): Rethinking internet history. V: James Curran, N. Fenton, in D. Freedman: *Misunderstanding the internet*: Oxon: Routledge. 3466.
- Ellison, Nicole in boyd, dannah (2013): Sociality through social network sites. V: William Dutton, (ur.): *The Oxford Handbook of internet studies*. Oxford: Oxford University Press. 151172.
- Fuchs, Christian (2008): *Internet and society. Social theory in the information age*. New York: Routledge.
- Halpern, David (2005): *Social capital*. Malden: Polity Press.
- Hampton, Keith in dr. (2011): Core networks, Social isolation and new media: How internet and mobile phone use is related to network size and diversity. *Information, Communication & Society*. 14(1): 130155.
- Hampton, Keith in Wellman, Barry (2003): Neighboring in Netville: How the internet supports community and social capital in a wired suburb. *City and Community* (24): 277–311.
- Haythornthwaite, Caroline (2002): Strong, Weak, and Latent Ties and the Impact of New Media. *The information society*. (18): 385401.
- Jasanoff, Sheila in dr. (1995): *Handbook of science and technology studies*. London: Sage Publications.
- Jones, Steven (1998): The internet and its social landscape. V: Steven Jones (ur.): *Virtual Culture. Identity & Communication in Cybersociety*. London: SAGE Publications. 7–35.
- Jones, Steven (1998a): *Information, Internet and Community: Notes Toward an Understanding of Community in the Information Age*. V: Steven Jones (ur.): *Cybersociety 2.0 Revisiting Computer Mediated Communication and Community*. London: Sage. 1–34.
- Jordan, Tim (1999): *Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and the Internet*. London: Routledge.
- Južnič, Stane (1993): *Identiteta*. Ljubljana: FDV.
- Katz, James in Rice, Ronald (2002): *Social Consequences of internet use. Access, Involvement and Interaction*. Cambridge: MIT Press.
- Kraut, Robert, Patterson, Michael, Lundmark, Vicki, Kiesler, Sara, Mukopadhyay, Tridas, in Scherlis, William (1998): Internet paradox. A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American psychological association*. (539): 10171031.

- Kraut, Robert, Kiesler, Sara, Boneva, Bonka, Cummings, Jonathon, Helgson, Vicki, in Crawford, Anne (2002): Internet paradox revisited. *Journal of Social issues*, (581): 4974.
- Lenarčič, Blaž (2010): Socialni kapital v virtualnih skupnostih. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- Licoppe, Christian, in Smoreda, Zbigniew (2006): Rhythms and ties: Towards a pragmatics of technologically mediated sociability. V: Robert Kraut, Malcolm Brynin, in Sara Kiesler, (ur.): *Domesticating Information Technologies*. Oxford: University Press. 296314.
- Marlow, Cameron (2009): Maintained Relationships on Facebook. URL: http://www.facebook.com/note.php?note_id=55257228858 (marec, 2013)
- McPherson, Miller, Smith-Lovin, Lynn in Brashears, Matthew (2006): Social isolation in America: Changes in core-discussion networks over two decades. *American Sociological Review*. (71): 353375.
- Mlinar, Zdravko (2012): *Globalizacija bogati in/ali ogrožena?* Ljubljana: FDV.
- Mumford, Lewis (1963): *Tehcnics and Civilization*. Harcourt, Brace & World, Inc.
- Nie, Norman in Erbring, Lutz (2000): *Internet and society: a preliminary report*. Stanford, California: Stanford Institute for the Quantitative Study of Society. URL: http://www.stanford.edu/group/siqss/press_release/preliminary_report-4-21.pdf (december 2005).
- Norris, Pippa (2002): The bridging and bonding role of online communities. *The Harvard International Journal of Press-Politics*. (73): 3–13.
- O'Reilly, Tim (2005): *What is web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software*. URL: <http://www.oreilly.com> (februar 2008).
- Orlikowski, Wanda in Iacono, Suzanne (2001): Research commentary: Desperately seeking the "it" in research – A call to theorizing the it artifact. *Information systems research*, (122): 121134.

- Papacharissi, Zizi (2011): A networked self. V: Zizi Papacharissi (ur.): A network self. Identity, community and culture on social networked sites. New York: Routledge. 304318.
- Petrič, Gregor in Petrovčič, Aljaž (2008): Strukturni in upravljavski dejavniki družbene kohezije, zaupanja in participacije v spletnih skupnostih. Družboslovne razprave XXIV (58): 4567.
- Pinch, Trevor in Bijker, Wiebe (1984): The social construction of facts and artefacts: Or how the sociology of science and the sociology of technology might benefit each other. *Social Studies of Science*, 14 (3): 399–441.
- Putnam, Robert (2000): *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Raffl, Chelina, Hofkirchner, Wolfgang, Fuchs, Christian in Schafranek, Matthias (2008): The web as techno-social system: the emergence of web 3.0. V: Robert Trapp (ur.): *Cybernetics and systems*: Vienna: Austrian Society for Cibernetic Studies. 604609.
- Rainie, Lee in Wellman, Barry (2012): *Networked. The new social operating system*. The MIT Press: Cambridge, Massachusetts.
- Rheingold, Howard (1993): *The virtual community; homesteading on the electronic frontier*. New York: William Patrick Book, Harper Collins.
- Robins, Kevin (2000): *Cyberspace and the world we live in*. V: Daniel Bell in Barbara Kennedy (ur.): *The Cyberculture Reader*. London: Routledge. 7795.
- Rosen, Christine (2007): Virtual Friendship and the New Narcissism. *The new Atlantis, Journal of Technology and society*. (17). URL: <http://www.thenewatlantis.com/publications/virtual-friendship-and-the-new-narcissism> (september, 2012).
- Simmel, Georg (1993): Temeljna vprašanja sociologije (Individuum in družba). ŠKUC Filozofska Fakulteta. *Studia Humanitatis*, Ljubljana.
- Smith, Marc (1992): *Voices from the well: the logic of the virtual commons*. URL: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/csoc/papers/voices/voices.htm> (marec 2006).
- Stone, Allucquere (1994): Split subjects, not atoms; or how I fell in love with my prosthesis. *Configurations* (21): 173190. URL:

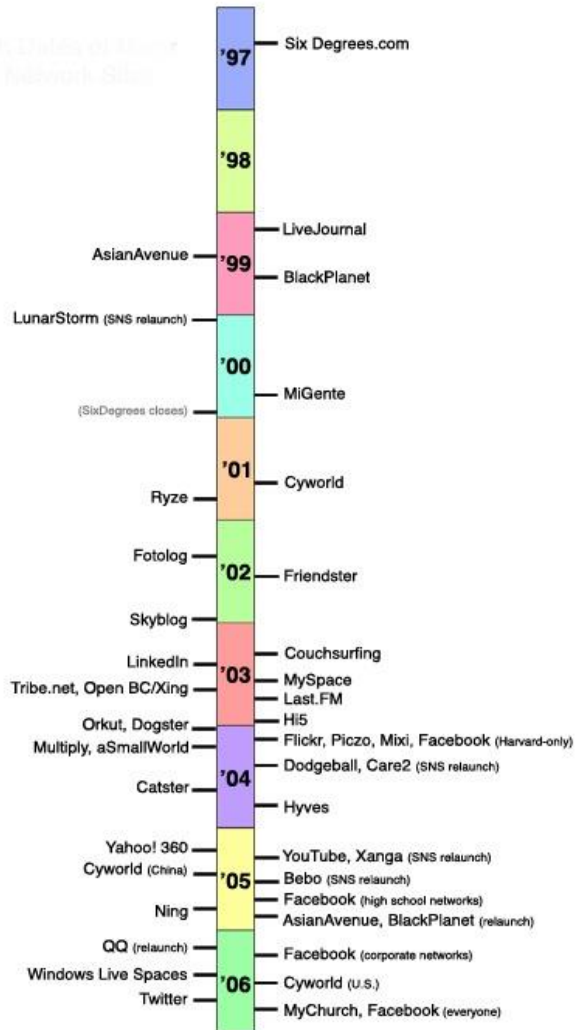
- <http://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/configurations/v002/2.1stone.html> (april 2013)
- Tapscott, Don in Williams, Anthony (2006): *Wikinomics. How Mass Collaboration Changes Everything*. New York: Portfolio, Penguin Group.
- Thompson, Lee in Cupples, Julie (2008): Seen and not heard? Text messaging and digital sociality. *Social & Cultural Geography*, (91): 95108.
- Toffler, Alvin (1981): *The Third Wave*. New York: Bantam Books.
- Tönnies, Ferdinand (1999): *Skupnost in družba. Temeljni pojmi čiste sociologije*. Ljubljana: FDV.
- Turkle, Sherry (1995): *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. New York: Simon & Schuster.
- Ugander, Johan, Karrer, Brian, Backstrom, Lars in Marlow, Cameron (2011): *The Anatomy of the Facebook Social Graph*. URL: <http://arxiv.org/pdf/1111.4503v1.pdf> (januar 2012).
- Vehovar, Vasja, Činkole, Tina, Petrovčič, Andraž in Mašič, Saša (2010): *Spletne skupnosti 2010. Raba interneta v Sloveniji*. Center za metodologijo in informatiko Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. URL: http://www.ris.org//uploadi/editor/1284569149RIS_pletne_skupnosti_sepember_2010_AP.pdf. (september 2013)
- Wang, Hua in Wellman, Barry (2010): Social connectivity in America: Changes in adult friendship network size from 2002 to 2007. *American Behavioral Scientist*. (538): 11481169.
- Weber, Max (1978): *Economy and society*. Berkely and Los Angeles: University of California Press.
- Wellman, Barry. 2001. Physical place and cyberplace: the rise of personalized networking. *International Journal of Urban and Regional Research* (25): 227252. URL: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/individualism/ijur3a1.htm> (avgust 2007).
- Wellman, Barry (2000): *Changing Connectivity: A future history of Y2.03K*, *Sociological Research Online*. 4(4). URL: <http://www.socresonline.org.uk/4/wellman.html> (marec 2005).

Wellman, Barry, Boase, Jeffrey in Chen, Wenhong (2002): The networked nature of community: Online and offline. *It&Society* (1/1): 151–165.

Wellman, Barry in Gulia, Milena (1999): Net surfers don't ride alone: Virtual communities as communities. V: Peter Kollock in Marc Smith (ur.): *Communities in cyberspace*. New York: Routledge. 167–194.

Tabele in slike

Slika 1: Pregled nastanka pomembnejših SNS v obdobju 1997–2006

Vir: boyd in Ellison 2007.

Tabela 1: Pregled namena uporabe popularnejših SNS

Aplikacija	Vsebina/namen
Facebook	Vožnja s kolesom mi je všeč S kolesom sem se vozil
Twitter	S kolesom se vozim
Foursquare	S kolesom se vozim tukaj
Youtube	Oglej si mojo vožnjo s kolesom
Instagram	Starinska fotografija moje vožnje s kolesom
Pinterest	Najraje se vozim s kolesom
Linkedin	Vožnja kolesa je moja veščina
Google+	Sem Janez Novak in se vozim s kolesom
Quora	Zakaj se ljudje sploh vozimo s kolesom?
Academia	Sem Janez Novak, znanstvenik, moje raziskovalno področje je vožnja s kolesom
Whisper.sh	Moja največja skrivnost je vožnja s kolesom

Konosament v teoriji, slovenskem pravnem redu in praksi

Dejan Valentinčič¹⁷

Povzetek

Pomorska nakladnica ali konosament je najpomembnejši prevozni dokument v pomorskem prevozu. Kljub temu v slovenski strokovni literaturi ni veliko prisotna. Avtor v prispevku analizira, kakšna je ureditev konosamenta v slovenskem pravnem redu, kaj je o tem pravnem institutu razvila in prevzela iz tujine slovenska stroka v teoretičnih razpravah in opisih ter kako je z njegovo uporabo v praksi, tudi na podlagi dosedanje sodne prakse. V zaključnem delu avtor predstavi izzive, ki ureditev konosamenta čakajo z razvojem elektronske nakladnice.

Ključne besede: pomorska nakladnica / konosament, ladijski prevozi, sodna praksa, elektronska nakladnica.

Abstract

The bill of lading is the most important shipping document in sea freight. However, it is not often mentioned in Slovenian professional literature. In this paper, the author analyses the regulation of the bill of lading in the Slovenian legal order, what was developed and adopted from

¹⁷ Magister prava, asistent za ustavno pravo in človekove pravice na FUDŠ. Kontakt: dejan.valentincic@fuds.si.

foreign countries regarding this legal concept by the Slovenian experts in their theoretical discussions and descriptions, and how it is used in practice, also based on the previous case law. In the final part, the author presents the challenges with regulating the bill of lading which ensue from the development of the electronic bill of lading.

Keywords: bill of lading, sea freight, case law, electronic bill of lading.

Uvod

Trgovina je stara že (skoraj) toliko kot človeštvo. Kmalu po razvoju najprej blagovne menjave in nato trgovine se je razvila trgovina na daljavo. Pri tej je seveda logično, da zaradi oddaljenosti prodajalec ne tudi vedno dostavi blaga oz. ga kupec ne osebno prevzame, ampak se je razvilo posredništvo oz. prevozniki blaga. Pri izročitvi blaga prevozniku se je prodajalec moral zaščititi, da bo prevoznik blago gotovo dostavil k namembni osebi.

Pri pomorskem prevozu je vse do razcveta trgovine po morju šlo za razne dvostranske enkratne dogovore, ki so bili odvisni zgolj od strank, ki so pri poslu sodelovale. Okoli leta 1390 pa so v Pizi že začeli uporabljati poseben dokument, ki ga je ladjar moral izročiti prodajalcu in ga danes poznamo pod imenom konosament ali pomorska nakladnica. Konosament je listina, s katero se potrjuje sprejem blaga za prevoz po morju in njegova izročitev naslovniku.

Obširnejše določbe o tej listini je prinesla francoska Ordonanca iz leta 1681, od tukaj so jo prevzeli tudi zakoni iz 19. stoletja. Konosament ali pomorska nakladnica je danes najpomembnejši prevozni dokument v pomorskem prevozu. Treba je poudariti, da to ni pogodba, čeprav ji je na videz precej podobna. Nakladnica je že sama po sebi dokaz o sklenjeni

prevozni pogodbi, ne more pa biti dokaz o vsebini samega dogovora. Za nakladnico velja, da drži kar je zapisano v njej, razen v primeru, da se to s protidokazi ovrže. Dolgoletna praksa je dokazala, da je nakladnica, kljub nekaterim pomanjkljivostim, relativno varen dokument. Določene težave se pojavljajo zgolj zaradi nekaterih razlik v ureditvah institutov pomorskega prava v različnih pravnih sistemih. Glede nakladnic imajo države različne ureditve glede dopustnosti klavzul v nakladnicah, saj ladjarji radi napišejo, da tovora niso pregledali in zato za vsebino ne odgovarjajo. V večini pravnih ureditev takšne klavzule niso dopustne. Izziv za sodobno pravno doktrino je razvoj elektronske nakladnice, ki se je pojavila v skladu z sodobnimi trendi poslovanja. A za enkrat še nima pravnih virov, zato prihaja do številnih različnih interpretacij glede njene uporabe.

V prispevku prikažemo ureditev konosamenta v slovenskem pravnem redu (z elementi primerjave z nekaterimi tujimi ureditvami), se sprašujemo, zakaj je konosament kljub svoji pomembnosti tako redko prisoten v slovenski strokovni ureditvi ter ali obstaja kakšna pravna praksa in poskušamo odgovoriti na raziskovalno vprašanje, kako je dejansko s praktično uporabo konosamenta pri nas (ali se ga pogosto uporablja, ali je to dobro urejen pravni institut, ali ne in je vzrok veliko pravnih). V zadnjem delu odgovarjamo še na drugo raziskovalno vprašanje, in sicer, katere nove izzive za pravno ureditev konosamenta prinaša razvoj elektronske nakladnice in na sploh elektronskega poslovanja.

Uvodna opredelitev pojma pomorske nakladnice oz. konosamenta

Definicija in osnovne lastnosti nakladnice

Pomorska nakladnica ali konosament (angl. Bill of lading ali B/L) je najpomembnejši prevozni dokument v pomorskem prevozu, ladjar ga mora izdati vkrcevalcu (na njegovo zahtevo) po končanem vkrcevanju (PZ, 491. člen, Ur.l. RS, št. 120/2006 s spremembami).

Eno najstarejših oblik konosamenta so našli v Pizi (1390). Tudi Dubrovniški statut je že določal, da mora ladijski pisar dati trgovcu izvod iz svoje knjige (quaternus) o vpisu blaga z označbami cum signis. Tudi Statut Krka (1512) govori o listini, ki opisuje blago, ki ga je kapitan ladje dolžan izdati. Obširnejše določbe o tej listini pa je prinesla francoska Ordonanca iz leta 1681, od koder so jo prevzeli zakoni 19. stoletja (Cigoj, 1975, 24).

Nakladnica je listina, ki jo izstavi ladjar naročniku prevoza blaga in s tem potrjuje, da je na njej označeno blago vkrčano ter da bo po opravljenem pomorskem prevozu prepeljana blago (tovor) izročil upravičenemu imetniku nakladnice (Puharič, 2008, 375). V primeru, da je tovor predan ladjarju pred vkrčanjem, lahko naročnik zahteva, naj mu ladjar izda nakladnico, ki vsebuje vidno opombo »sprejeto za vkrcevanje« (nakladnica za vkrcevanje). Namesto izdati nakladnico, lahko ladjar, ki je izdal nakladnico za vkrcevanje, zapiše nanjo kot opombo »vkrčano« z navedbo datuma in s tem potrdi, da je tovor vkrčal. Če je izdal ladjar nakladnico za vkrcevanje, mu jo mora naročnik pri prejemu nakladnice vrniti (PZ, 492 in 493. člen, Ur.l. RS, št. 120/2006 s spremembami).

Tri glavne funkcije nakladnice so (Vlačič et al, 2008, 128):

- dokaz, da je ladjar tovor prevzel za prevoz;
- dokaz o tem, da je bila sklenjena prevozna pogodba in vsebina te pogodbe;
- je vrednostni papir.

Ladjar potrdilo največkrat izda po svojem zakonitem zastopniku, poveljniku ladje, kapitanu. Značilno je, da potrdilo daje pravico vsakokratnemu upravičencu – imetniku, da terja tisto, za kar je ladjar na njem zavezan: konosament je vrednostni papir. Nakladnico lahko namesto zakonitega ladjarjevega zastopnika izda tudi drug pooblaščenec (Cigoj, 1973, 23). Ladjar je s tem, ko je izdal nakladnico, prevzel obveznost, da bo v namembnem pristanišču tovor izročil upravičenemu imetniku nakladnice. Ob tem je potrebno posebej poudariti, na kar opozarja tudi Vlačič (2008, 128), da nakladnica ni pogodba, čeprav ji je na videz precej podobna. Pogodba o prevozu stvari (prevozniška pogodba) nastane s soglasjem volj strank glede bistvenih elementov pogodbe (vrste in količine tovora, poti in voznine), kar se zgodi že pred izdajo nakladnice (običajno ob tem, ko ladjar ali njegov agent podpiše nalog za vkrcavanje). Kljub temu, da pomorska nakladnica ni pogodba pa lahko vsebuje mnogo klavzul, podobnih tistim iz ladjarskih pogodb, poleg tega pa tudi označbo tovora, namembnega pristanišča, prejemnika, označbo, da se glasi po odredbi ali na prinosnika in številne druge. Nakladnica kot vrednostni papir živi samostojno pravno življenje, ki je neodvisno od pogodbe o prevozu. Nakladnica se uporablja v praksi za posle, ki so povezani s tovorom – npr. za carinjenje, plačilo pristojbin za izvozna in uvozna dovoljenja, dokazovanje porekla blaga, zavarovanje tovora... Njen največji pomen pa je v tem, da je glavni dokument v dokumentarnem akreditivu (Vlačič et al, 2008, 129).

Najpomembnejšo vlogo ima nakladnica pri prevozniki pogodbi. Pogosto se izdaja tudi v zvezi z ladjarskimi pogodbami, kljub temu, da je blago, ki je bilo sprejeto na prevoz, opisano tudi v ladjarski pogodbi. Pri prevozniki pogodbi je konosament pomemben tudi zato, ker se z njim med prvotnima strankama dokazuje, da je bila pogodba sklenjena (Cigoj, 1975, 24).

Pomorska nakladnica ali njene novodobne različice (npr. nakladnica za večvrstni prevoz, nakladnica od luke do luke...) se zahtevajo v akreditivu zlasti v mednarodnem poslovnem prometu. Pri Incotermsovih pravilih recimo tč. A8 mednarodne trgovinske klavzule CIP, nakladnica služi tudi kot dokazilo o tem, da je bil tovor vkrcan na ladjo in o obstoju pomorske prevozne pogodbe (Puharič, 2008, 376).

Vrste pomorskih nakladnic, njihovo izdajanje in način izročitve

Vrste nakladnic po različnih avtorjih

Puharič (2008) in Cigoj (1975), ki oba izhajata iz slovenske pravne ureditve, sta nakladnice razdelila po različnih kriterijih in zato lahko pri njiju zasledimo nekatere različne vrste nakladnic. Glede na to, da je Puharičeva knjiga bistveno novejša, sodobnejša in ažurnejša bo o razdelitvi po njegovi metodologiji povedanega nekaj več.

Razdelitev nakladnic po Cigoju (1975, 24-29):

- konosament o naloženem in konosament o prevzetem blagu;
- direktni konosament;
- nalog o izročitvi – dobavna odredba;
- skupinski konosament;
- čisti konosament;
- transportni list.

Razdelitev nakladnic po Puhariču (2008, 376):

- **luška oz. pristaniška nakladnica:** z njo se potrdi, da je ladjar tovor sprejel v pristanišču vkrčavanja in da ga bo vkrčal na ladjo, ki je že v pristanišču.
- **skupinska nakladnica:** izda se jo zaradi manjših stroškov. Nakladnica pripada različnim lastnikom, prejemniki pa dobijo odpremna potrdila. Če je tovor vkrčan na različne ladje, če gre za različne vrste blaga ali če je tovor razdeljen na različne dele, imata ladjar in vkrčevalec pravico zahtevati za vsako uporabljeno ladjo, za vsako vrsto blaga oz. za vsak del tovora posebno nakladnico.
- **direktna nakladnica:** če prevoz izvaja več ladjarjev, jo izda ladjar, ki je po pogodbi o direktnem prevozu sprejel tovor. Izda se za celotno dogovorjeno pot.
- **nakladnica za vkrčevanje:** lahko jo zahteva vkrčevalec če ne more dobiti nakladnice "vkrčano", kljub temu, da je tovor izročil ladjarju pred vkrčevanjem. Lahko zahteva tudi potrdilo o prejetem tovoru. Nakladnica za vkrčevanje mora vsebovati vidno opombo "sprejeto za vkrčevanje". Ladjar jo lahko uporabi za poplačilo voznine, ni pa potrdilo o vkrčanem tovoru, kar se recimo lahko zahteva pri izplačilu kupnine na podlagi dokumentarnega akreditiva. Ko je tovor vkrčan, izda ladjar redno nakladnico, vkrčevalec pa mu mora vrniti nakladnico za vkrčevanje. Možen je tudi "skrajšan postopek", ko ladjar na nakladnico za vkrčevanje zapiše opombo "vkrčano", z navedbo datuma, in tako potrdi, da je tovor vkrčal.

Vlačič in Pavliha (2007, 116) tem vrstam dodajata še **delne nakladnice z nalogom za izkrčevanje**, ki se uporabljajo v primerih, ko gre za prevoz razsutega tovora, za katerega je sicer izdana ena nakladnica, a so deli tovora prodani med potovanjem, zato se nakladnico razdeli.

Ob tem bi veljalo dodati še o eni drugi vrsti nakladnice, ki jo omenja Pavliha (2000, 101): to je **Liverpoolska** nakladnica. Liverpoolska nakladnica je bila sprejeta na konferenci v Liverpoolu. V njej so po vzoru Američanov prevzeli načelo dolžne skrbnosti (due diligence) ter določili limit ladjarjeve odgovornosti v višini sto funtov sterlingov po kosu tovara.

Izdajanje nakladnic

Nakladnico po vkrcanju tovara na ladjo izda ladjar vkrcevalcu. V praksi izdajajo nakladnico za ladjarja agenti, včasih tudi poveljnik ladje. Ladjar nakladnice ni dolžan izdati, če vkrcevalec tega ne zahteva, saj vkrcevalec nima potrebe po nakladnici v vseh prevozih ampak ponavadi zaradi prenosa upravičenja do blaga na druge osebe. Pomorski zakonik izrecno določa, da nakladnico izda ladjar (ali njegov pooblaščenec), to pomeni, da ladjar kot nosilec plovbnega podjema odgovarja tistim osebam, s katerimi ni sklenil pogodbe (če torej naročnik podpiše nakladnico za podnaročnika kot pogodbeni prevoznik, se šteje, da jo je podpisal kot ladjarjev agent). Naše pravo ne zahteva nujno lastnoročnega podpisa ladjarja ali njegovega pooblaščenca. Podpisuje lahko tudi tiskan kot faksimile, perforiran, odtisnjen ali izražen v kakršnikoli drugi mehanski ali elektronski obliki (Vlačič et al, 2008, 129).

Če bi moral biti tovor, ki je predmet prevoza, vkrcan v različne ladje, če gre za različne vrste blaga ali če je tovor razdeljen na različne dele, imata ladjar in naročnik pravico zahtevati za vsako uporabljeno ladjo, za vsako vrsto blaga oziroma za vsak del tovara posebno nakladnico. Če se tovor vkrcava na ladjo v razsutem stanju, ima naročnik pravico zahtevati za določene količine tovara posebno nakladnico (PZ, 494. člen, Ur.l. RS, št. 120/2006 s spremembami).

Načini izročitev nakladnic (nakladnica kot vrednostni papir)

Nakladnica je vrednostni papir. Vrednostni papirji so pisne listine, s katerimi se izdajatelj zavezuje, da bo izpolnil na njih zapisano obveznost njihovemu zakonitemu imetniku (npr. ladjar se zaveže, da bo tovor izročil imetniku nakladnice). Obveznost iz vrednostnega papirja nastane v trenutku, ko izdajatelj izroči vrednostni papir upravičencu. Splošne značilnosti vrednostnih papirjev so urejene v Obligacijskem zakoniku (OZ UPB-1, Ur.l. RS, št. 97/2007 s spremembami).

Nakladnica se lahko glasi na ime, po odredbi ali na prinosnika. Če v nakladnici, ki se glasi po odredbi, ni imenovana oseba, po nalogu katere mora ladjar izročiti tovor, ga izroči po odredbi naročnika. Nakladnica na ime se prenaša z odstopom, nakladnica po odredbi z indosamentom, nakladnica na prinosnika pa z izročitvijo. Za obliko in učinek indosamenta se smiselno uporabljajo določbe meničnega prava, razen določb o regresu (PZ, 496. in 497. člen, Ur.l. RS, št. 120/2006 s spremembami).

Nakladnica se lahko prenaša s cesijo (prenos terjatve z enega upnika na drugega upnika s pogodbo), indosamentom (lahko je popoln, blanko in na prenosnika) ali z izročitvijo, saj se lahko glasi na ime (v praksi najbolj redka, saj je rekta vrednostni papir, kar pomeni, da ni prenosljiva oz. je njena prenosljivost otežena), po odredbi ali na prinosnika. Če v nakladnici, ki se glasi po odredbi, ni imenovana oseba, po nalogu katere mora ladjar izročiti tovor, ga izroči po odredbi vkrcevalca (Puharič, 2008, 376). Nakladnica spada med stvarnopravne (ali blagovne) vrednostne papirje. To so papirji, ki vsebujejo pravico do blaga, zato to blago tudi predstavljajo. Hkrati ima nakladnica tudi legitimacijsko funkcijo, saj vsakokratni zakoniti imetnik nakladnice lahko v namembnem kraju zahteva izročitev tovora. Terjatev iz vrednostnega papirja je vezana na sam papir in gre njegovemu zakonitemu imetniku. S prenosom

nakladnice prenesemo pravico do tovora na drugo osebo (Pavliha, 2000, 123). Obveznost ladjarja je, da izroči tovor zakonitemu imetniku nakladnice, ki zahteva izročitev tovora v namembnem pristanišču, neodvisna od obstoja in vsebine prevozne pogodbe. Ko zakoniti imetnik izpolni vse morebitne obveznosti, zapisane v nakladnici, mu mora ladjar izročiti tovor. Ko mu ta izroči tovor mu mora zakoniti imetnik vrniti nakladnico. Ladjar lahko od njega zahteva potrdilo o tem, da je prejel tovor. Zakoniti imetnik nakladnice lahko tudi odstopi od pogodbe in zahteva izročitev tovora, še preden pride ladja v namembno pristanišče. To lahko stori potem, ko je plačal voznino in morebitne stroške ter vrnil ladjarju vse izvode nakladnice ali pa mu dal primerno jamstvo za morebitno škodo, ki bi ladjarju lahko nastala, ker mu ni izročil vseh izvodov nakladnice (Vlačič et al, 2008, 138-138).

Sestava in vsebina nakladnice

Sestava tri delnega obrazca pred izdajo nakladnice

V linijski plovbi se običajno pred izdajo nakladnice sestavi obrazec v treh delih (triptih) Triptih je izdan v treh identičnih primerkih, s tremi različnimi imeni. Deli triptiha so (Pavliha in Vlačič, 2007, 116):

- **prijava ali dispozicija vkrcevalca:** tukaj vkrcevalec (oz. naročnik) opiše tovor in sprejme prevozne pogoje. V pravnem smislu ta del pomeni ponudbo za sklenitev pogodbe. To listino se lahko izroči skupaj s tovorom ali posebej.
- **nalog za vkrceanje:** izda ga ladjar ali njegov agent ko preveri točnost podatkov. S tem izda nalog poveljniku, naj sprejme vkrcano blago, v pravnem smislu pa podpis tega dela triptiha pomeni sprejem ponudbe in s tem nastanek pogodbe. Vkrcevalec ob izdaji naloga za vkrcanje plača voznino.

- **potrdilo o vkrcanem tovoru (častniško potrdilo):** poveljnik ladje ali prvi častnik krova ga izda po končanem vkrcevanju in potrjuje prevzem blaga za prevoz. Na podlagi tega potrdila lahko vkrcevalec od ladjarja zahteva izdajo nakladnice, saj le-ta omogoča razpolaganje s tovorom, potrdilo pa ne. Kopija častniškega potrdila se shrani v arhivu na ladji. Častniško potrdilo lahko vsebuje pripombe glede vrste, količine in stanja tovara ali embalaže, takšno potrdilo imenujemo nečisto potrdilo. Te pripombe se nato vpiše tudi v nakladnico (Pavliha, 2000, 126).

Uporaba te listine v treh izvodih se je oblikovala v poslovni praksi, saj v Haaških in Haaško-Visbyjskih pravilih triptih ni omenjen.

Ladjar mora izdati toliko izvodov nakladnice, kolikor jih vkrcevalec zahteva. Na vsakem izvodu je potrebno označiti število izdanih izvodov. Vkrcevalec zahteva izdajo več izvodov, ker navadno pošlje nakladnico prejemniku na različne načine, poleg tega pa jih potrebuje tudi za zavarovanje tovara, dokumentarni akreditiv... Vkrcevalec ali ladjar lahko zahteva tudi prepise (kopije) nakladnice. Na vsaki kopiji piše, da ni prenosljiva. Vkrcevalec mora ladjarju na njegovo zahtevo kopijo tudi prepisati. Tako ladjar kopijo nakladnice lahko primerja s tisto, s katero upravičeni imetnik zahteva izročitev tovara v namembnem pristanišču (Pavliha in Vlačič, 2007, 116).

Vsebina nakladnice

Vsebino nakladnice vpiše vkrcevalec oz. jo izpolni ladjar po podatkih, ki jih da vkrcevalec. Nakladnica vsebuje obligatorne in fakultativne elemente. V skladu s 500. členom slovenskega Pomorskega zakonika (PZ, Ur.l. RS, 120/2006 s spremembami) mora nakladnica vsebovati naslednje podatke:

- firmo in sedež oz. ime in stalno prebivališče ladjarja, ki nakladnico izdaja;

- ime oz. druge podatke o identiteti ladje;
- firmo in sedež oz. ime in stalno prebivališče vkrcevalca;
- firmo in sedež oz. ime in stalno prebivališče prejemnika ali označbo "po odredbi" ali "na prinosnika";
- namembno pristanišče ali kdaj oz. kje bo to pristanišče določeno;
- količino tovora po številu kosov, teži, prostornini ali drugi merski enoti glede na vrsto tovora;
- vrsto tovora in označbe, ki so na njem;
- stanje tovora ali embalaže po zunanjem videzu;
- določila o načinu plačila voznine;
- navedbo o številu izdanih izvodov nakladnice;
- kraj in dan, ko sta bila vkrcana tovor in izdana nakladnica.

Fakultativni elementi nakladnice pa so:

- pogodbene klavzule,
- marginalne klavzule.

Pogosto se v nakladnico vpiše tudi koga je potrebno obvestiti v namembnem pristanišču, ko ladjar tja pripelje tovor. Ta oseba nima pravic iz nakladnice, ampak gre zgolj za obvestilo o tem, da je tovor prispel v namembno pristanišče.

Zgoraj navedene obligatorne podatke mora vsebovati tudi nakladnica za vkrcevanje, razen podatkov o identiteti ladje in o kraju ter dnevu vkrcanja, ko ladjar na nakladnico za vkrcevanje zapiše opombo "vkrcano", je dolžan navesti tudi podatke o identiteti ladje in o dnevu ter kraju vkrcanja tovora (Pavliha, 2000, 126).

V praksi je očitno kmalu nastalo vprašanje, ali je nakladnica, ki nima katerega od obligatornih podatkov, neveljavna. Doktrina je nato razvila mnenje, da nakladnica ni neveljavna, ampak ima naročnik pravico zahtevati od ladjarja, naj mu izda listino s popolnimi podatki. Za

nepopolne podatke je ladjar lahko tudi odškodninsko odgovoren. V nekaterih pravnih redih pa velja svobodna vsebina nakladnice (Cigoj, 1975, 34).

Vnašanje pripomb v nakladnico in pomen jamčevalnega pisma

Kot sem omenjeno častniško potrdilo lahko vsebuje pripombe glede vrste, količine in stanja tovora ali embalaže. Takšno potrdilo imenujemo nečisto potrdilo. Te pripombe se nato vpiše tudi v nakladnico. Na podlagi takšne "nečiste nakladnice" se domneva, da je prevzemnik prevzel tovor tako, kot ga je izročil prejemniku, dokler zakoniti imetnik nakladnice ne dokaže nasprotno. To pomeni, da ladjar ne odgovarja več na podlagi obrnjenega dokaznega bremena. Glavni problem nečiste nakladnice je v tem, da je skorajda neuporabna za pravni promet, zlasti pri dokumentarnem akreditivu, ko banka nakaže prodajalcu kupnino za prodano blago le na podlagi čiste nakladnice.

Kar je zapisano v nakladnici (glede vrste, količine in kakovosti tovora) je za prejemnika merodajno in če tovor ni v skladu z zapisanim v nakladnici je za to odgovoren ladjar. Nakladnico sestavi ladjar po pisnih podatkih naročnika in za ladjarja je torej pomembno, da se podatki ujemajo z dejanskim stanjem. V primeru dvomov torej ladjar zapiše pripombe v nakladnico. Načeloma so veljavne tiste pripombe, ki vsebujejo tudi obrazložitev upravičenega vzroka, zaradi katerega je ladjar vpisal pripombo. Dokazno breme glede vprašanja utemeljenega dvoma in razumne možnosti bremeni ladjarja. Ladjarji v nakladnice pogosto vpisujejo klavzule kot npr. "teža in kvaliteta neznani" ali "naj bi vsebovala", a takšne klavzule nimajo pravnega učinka, razen če ladjar tovora res ne more preveriti (npr. ker je v zaprti posodi). Če nakladnica ne vsebuje pripomb se šteje, da je tovor prevzel tak, kot je navedeno v

nakladnici. Podpis naročnika na nakladnici še ne pomeni, da se naročnik strinja z ladjarjevimi pripombami vpisanimi v nakladnico (Vlačič et al, 2008, 133-134).

Jamčevalno pismo je posebna pisna izdaja vkrcevalca, s katero se ta zaveže, da bo ladjarju povrnil škodo, ki bi jo od ladjarja zahteval prejemnik zaradi pomanjkljivosti tovora ali nenatančnih podatkov v nakladnici. Vkrcevalec želi dobiti čisto nakladnico (brez pripomb), saj v nasprotnem primeru nakladnica ne bo ustrezala zahtevam, ki jih določa dokumentarni akreditiv, na podlagi katerega banka kupca banki prodajalca plača kupnino v prodajni pogodbi. Enotna pravila in običaji za mednarodne dokumentarne akreditive, ki jih izdaja Mednarodna trgovinska zbornica (ICC), namreč določajo, da je čista nakladnica tista, ki ne vsebuje pripomb. Nečista nakladnica bo za vkrcevalca pomenila problem tudi v kreditnem in blagovnem poslovanju. Jamčevalno pismo kot dogovor za tretje osebe nima nobenega pravnega učinka. Za tretjo osebo je pomembno to, kar je zapisano v nakladnici, in to, kakšen tovor prejme. Odgovorna oseba zanjo je ladjar. Če tovor ni takšen, kot je zapisano v nakladnici, ji bo moral škodo povrniti ladjar. Do vprašanja, kakšen pravni učinek ustvarja jamčevalno pismo med vkrcevalcem in ladjarjem sta se oblikovali dve stališči. Haaška in Haaško-Visbyjska pravila prepovedujejo izključitev odgovornosti ali manjšo odgovornost ladjarja od tiste, ki je zapisana v pravilih (kogentne določbe). V praksi pa se je izoblikovalo tudi stališče, ki jamčevalnim pismom priznava veljavnost. Že po splošnih načelih obligacijskega prava jamčevalno pismo ne more biti veljavno, če sta stranki ravnali namerno, torej sta vedeli, da dejansko stanje ne ustreza dokumentom. Jamčevalno pismo je smiselno, če poenostavlja vkrcevanje, zmanjša stroške in odpravi dolgotrajno in brezpredmetno razpravljanje med vkrcevalcem in ladjarjem. Hamburška pravila določajo, da je jamčevalno pismo nično proti tretjim osebam, tudi proti prejemniku, ki jim je bila izročena nakladnica. Jamčevalno

pismo ali sporazum, med vrcevalcem in ladjarjem je veljaven, razen če ladjar ni vpisal pripomb z namenom, da bi prevaral tretjo osebo (vključno prejemnika), ki zaupa v vsebino iz nakladnice. Če je ladjar deloval namerno tako, nima pravice do povrnitve škode do vrcevalca, prav tako pa tudi ne sme omejiti odgovornosti (Vlačič et al, 2008, 134-136).

Funkcija nakladnice v mednarodni trgovini

Nakladnica se v praksi uporablja kot glavni dokument pri dokumentarnem akreditivu. Le-ta se ne uporablja v prevoznih pogodbah, ampak v prodajnih pogodbah. Prevozna pogodba se v prevozu običajno prepleta s prodajno pogodbo, saj bi hipotetično naročnik prevoza lahko bil hkrati tudi prodajalec in prejemnik bi bil kupec (v praksi običajno za prodajalca tovor pošilja špediter kot naročnik iz prevozne pogodbe in za kupca tovor prevzame špediter kot prejemnik iz prevozne pogodbe). Ker kupec pri prodaji na daljavo ne preverja blaga, ki je predmet prodaje, se glede plačila kupnine zanaša na nakladnico, ki se izda v prevozni pogodbi. Banka kupca namreč plača kupnino za blago, ki je vpisano v nakladnici, če banka prodajalca dostavi čisto nakladnico. Prepletanje prevozne in prodajne pogodbe se čuti tudi iz klavzul INCOTERMS, ki igrajo primarno vlogo v prodajni pogodbi (prehod nevarnosti s prodajalca na kupca), hkrati pa so pomembne tudi za plačilo voznine in kargo zavarovanje (Vlačič et al, 2008, 136).

Zidar (2004) je takole opisal spremembe, do katerih prihaja na področju uporabe pomorske nakladnice v zadnjih letih:

»Široko razpravo pa so sprožile tudi nove klavzule, ki so jih začeli uporabljati pomorski prevozniki na pomorski nakladnici in ji s tem

spreminjajo vsesplošno znano in uveljavljeno vlogo vrednostnega papirja, s tem pa tudi ravnanje bank. Pomorska nakladnica je od nekdaj predmet prometa, kroženja oz. prodaje med poslovnimi partnerji in s tem blaga, ki ga predstavlja. Pomorska nakladnica, izdana po nalogu, se prenaša z indosamentom. Pravimo, da je unovčljiva. Z indosamentom se, skupaj s pomorsko nakladnico, prenese tudi lastništvo na blagu. Če pomorska nakladnica ni izdana po nalogu, tj. če je neposredno naslovljena na prejemnika blaga ("Straight Consigned Bill of Lading"), potem ni unovčljiva, prenaša pa se, in s tem lastništvo na blagu, le pogodbeno s cesijo. Pomorska nakladnica z opisanimi lastnostmi je tako skozi desetletja postala pomemben vir zavarovanja pri financiranju. Banke jo jemljejo v zastavo pri odpiranju akreditivov brez kritja in pri kreditiranju uvoznikov. To njeno vlogo pa spreminjajo spodaj navedene klavzule, s katerimi se pomorski prevozniki želijo rešiti določenih obveznosti, vendar s tem ogrožajo pomemben del financiranja, saj namreč govorijo o pravici ladjarja, da lahko po svoji lastni presoji:

- izroči blago osebi, za katero meni, da je prejemnik blaga, brez predložitve izvirne pomorske nakladnice,
- pri neunovčljivi pomorski nakladnici izroči blago osebi, ki se identificira, brez predložitve izvirne pomorske nakladnice in da
- prevoznik ne odgovarja, če blago izroči na podlagi izvirne pomorske nakladnice, za katero bi se pozneje izkazalo, da je bila ponarejena.

Akreditivne dokumente, ki vsebujejo pomorsko nakladnico s temi klavzulami ali z eno od teh klavzul, banke zavračajo, ker klavzule pomorski nakladnici jemljejo položaj vrednostnega papirja, s tem pa izgubi pomembno vlogo zavarovanja in financiranja. Mednarodna trgovinska zbornica oz. Komisija za bančno tehniko in prakso je do konca maja objavljala na svoji spletni strani izjavo oz. stališče, ki je priporočalo

bankam, naj ne zavračajo takih pomorskih nakladnic. Vendar pa so udeleženci pariškega sestanka sklenili, da se to stališče umakne in pripravi nova izjava, o kateri bodo glasovali nacionalni odbori. Ko bo izjava sprejeta, jo bo sekretariat zbornice uradno posredoval nacionalnim odborom za transport in logistiko pri Mednarodni trgovinski zbornici in Komisiji za trgovinsko pravo in prakso.

Prevladuje mnenje, da je najbolj sporna in zato razlog za zavrnitev akreditivnih dokumentov le prva klavzula, drugi dve naj ne bi bili tako sporni, čeprav bosta kljub temu povzročali zmedo v mednarodnem poslovanju. Pri tem se pozablja, da je neposredno naslovljena pomorska nakladnica neunovčljiva, vendar pa še vedno ostaja pomorska nakladnica v pravem pomenu te besede, tj. utelešenje lastništva na blagu. Pri drugi klavzuli bi bilo zato smiselneje uporabiti izraz pomorski tovorni list, ki za razliko od ladijskega tovrnega lista (pomorske nakladnice) ni vrednostni papir ("Non-Negotiable Sea Waybill" namesto "Bill of Lading"). Zadevo je vsekakor treba pojasniti, saj sta na udaru tako kupec kot prodajalec. Oba pa lahko že na samem začetku preprečita ladjarju, da bi na lice pomorske nakladnice vpisal omenjene klavzule, ki jih prej ni bilo niti med Določili in pogoji prevoza ("Terms and Conditions of Carriage on Bills of Lading") na hrbtani strani pomorske nakladnice. Prodajalec bi moral preprosto zavrniti take nakladnice in se izogibati ladjarjev ter njihovih agentov, ki jih uporabljajo«.

Razmerje med nakladnico, prevozno pogodbo in pomorskim tovornim listom

Nakladnica živi samostojno pravno življenje, ločeno od prevozne pogodbe, določbe o razmerju med njima pa vsebuje Pomorski zakonik.

Ta določa, da zakonitega imetnika nakladnice pisni pogoji prevozne pogodbe in splošni ladjarjevi pogoji zavezujejo le tedaj, če se nakladnica izrecno sklicuje nanje. Ustni pogoji pa ne zavezujejo upravičenega imetnika nakladnice, ki ni naročnik, niti tedaj, ko se nakladnica izrecno sklicuje nanje. V pomorskem pravu lahko srečamo primere, ko se prevoz opravlja zgolj na podlagi nakladnice, samo na podlagi ladjarske pogodbe za čas ali potovanje ali pa ob nakladnici in ladjarski pogodbi hkrati. V prevozni pogodbi, ki se običajno sklepa v linijskem prevozu, ladjar vkrcevalcu izda nakladnico, ki je dokaz o obstoju in vsebini pogodbe (prevozniška pogodba) in ladjarske pogodbe sploh ni. V prevozni pogodbi, ki jo naročnik in ladjar skleneta v obliki ladjarske pogodbe za čas ali za potovanje, se nakladnica lahko izda ali pa ne. V kolikor se izda navadno ne vsebuje klavzul, saj so že v ladjarski pogodbi. Če naročnik iz ladjarske pogodbe ne izkoristi razpoložljivih zmogljivosti, lahko da možnost prevoza v teh prostih zmogljivostih na podlagi nakladnice kaki tretji osebi. Vkrcevalcu nakladnico izda ladjar ali naročnik ali agent za oba. V teh primerih lahko pride do zapletov zaradi razlik med določbami ladjarske pogodbe in nakladnice. Včasih lahko ni jasno kdo je s kom sklenil pogodbo, kdo je čigav zastopnik in podobno. V praksi pa lahko prihaja tudi do primerov, ko na istem potovanju prevozno pogodbo za del tovora skleneta vkrcevalec in ladjar in za drugi del tovora vkrceval in naročnik iz ladjarske pogodbe. Takrat bo eno nakladnico izdal izdal ladjar, eno pa naročnik iz ladjarske pogodbe, ob tem, da nakladnico v obeh primerih podpiše poveljnik ladje, enkrat kot zastopnik ladjarja, drugič kot agent naročnika. Tudi tukaj se lahko v nekaterih primerih pojavijo podobne težave, kot sem jih opisal v prejšnjem primeru, torej problem nejasnosti glede tega kdo je s kom sklenil pogodbo, kdo je čigav zastopnik (Vlačič et al, 2008, 139-140).

Po Vlačiču (2008) je tovorni list prevozna listina, s katero se dokazuje, da je ladjar prevzel tovor za prevoz in kaj je vsebina prevozne pogodbe.

Tovorni list se ne uporablja le v pomorskem prevozu, ampak je pogost v vseh vejah prevoza. Bistvena razlika z nakladnico je v tem, da tovorni list običajno ni vrednostni papir in da se vedno glasi na ime ter da izvirnik potuje s tovorom. Kljub temu pa tovorni list lahko postane vrednostni papir, če se stranki dogovorita o njegovi prenosljivosti. Tovorni list se uporablja predvsem v primerih ko nakladnica ni potrebna (predvsem pri krajših pomorskih prevozih). Haaška in Haaško-Visbyjska pravila govorijo o nakladnici ali drugi listini, ki omogoča razpolaganje s tovorom pri prevozu tovora po morju. Hamburška pravila pa govorijo o prevoznih dokumentih, nakladnici in drugih dokumentih, ki niso nakladnica. Torej pride v poštev tudi tovorni list. Posebno vlogo za pomorski tovorni list imajo pravila, ki jih je pripravil Mednarodni pomorski odbor (CMI), to so Enotna pravila za pomorski tovorni list. Ta pravila pomenijo mehko pravo, saj pridejo v poštev samo, če se stranke za njihovo uporabo dogovorijo. Naš Pomorski zakonik o tovrnem listu ne določa ničesar, tako da v primeru če se pomorski prevoz izdaja na podlagi tovrnega lista pridejo v poštev pravila o prevoznih pogodbah iz Obligacijskega zakonika (Vlačič et al, 2008, 140-141).

Razmerje med več imetniki nakladnice

Vprašanje, ki se je postavilo v praksi je, kdo ima pravico iz nakladnice, če je bila ta izdana v več primerkih in so se vsi prenašali. Nekatere nakladnice imajo klavzulo, da vsi izgubijo vrednost, če se eden od njih izpolni. V takem primeru ladjar izpolni obvezo, če blago izroči prvemu upravičenemu imetniku nakladnice, ki pri njem zahteva blago. Če nakladnica takšne izjave ne vsebuje, po mnenju teoretikov velja, da samo vsi izvodi skupaj predstavljajo nakladnico, zato dokler niso predloženi vsi izvodi ladjar ni dolžan izročiti blaga. Teoretiki pa si niso

enotni v stališču, kaj je ladjar dolžan storiti, če se pojavi več imetnikov, ki med seboj niso sporazumni. Nekateri menijo, da ladjar blaga ne sme izročiti ampak ga mora položiti na sodišče ali javno skladišče, drugi pravijo, da ladjar blago lahko izroči imetniku, ki se prvi pojavi, tretji pa menijo, da je ladjar v takem primeru dolžan izročiti blago šele ko je spor med njimi rešen. Naše pravo zastopa stališče, ki se je uveljavilo v praksi – kadar je v namembni luki tovor izročen prvemu, ki predloži enega od izvodov nakladnice, tedaj ostale ne zavezujejo več ladjarja. Če pa se pri ladjarju zgledi več imetnikov, ki imajo vsi izvod iste nakladnice, mora po našem pravu ladjar zahtevati navodilo od vkrcevalca. Če tega ne dobi, sme poveljnik ladje tovor izkrcati in ga izročiti v hrambo javnemu skladišču ali kako drugače in o tem obvestiti prevozne upravičence za katere ve. Če v tridesetih dneh niso poplačane terjatve iz prevoza, sme ladjar blago prodati, da se poplača za terjatve (Cigoj, 1975, 39-40).

Dokazna moč nakladnice

Če ladjar ni vpisal v nakladnico pripomb, se šteje, da je prevzel blago tako, kakor je navedeno v nakladnici. Za dobrovernega imetnika velja, kar je napisano v konosamentu. Kakor pa je pokazala tudi tuja sodna praksa se to domnevo lahko ovrže z nasprotnim dokazom. Teoretiki menijo, da je nakladnica že sama po sebi dokaz o sklenjeni prevozni pogodbi, ne more pa biti dokaz o vsebini pogodbe. Nakladnica ima torej poleg funkcije potrdila o naložitvi blaga še funkcijo o sklenjeni prevozni pogodbi, a le o tistih točkah, ki jih vsebuje. Postavilo pa se je vprašanje, katera nakladnica velja, če so podatki na več izvodih različni. Tuji teoretiki najbolj zagovarjajo stališče, da če je konosament napisan z roko vkrcevalca velja izvod, ki ga ima kapitan, če pa je bil napisan s kapitanovo roko pa vkrčevalčev konosament. A v našem pravu ta teorija ne velja,

ampak je odločilna nakladnica, ki je v vkrčevalčevih rokah, saj je ta namenjena prometu. Drugače zapisani izvodi, ki jih ima druga stranka, so lahko protidokazi, a jih mora upravičenec šele dokazati. Če klavzule v nakladnici niso dovolj jasne, jih je potrebno po naši judikaturi razlagati v breme ladjarja (Cigoj, 1974, 40-41).

Garancijska izjava

Ladjar je dolžan pregledati blago na zunaj in mu ni potrebno potrditi podatkov, ki ne ustrezajo realnemu stanju. Da pa ladjarji ne bi zaradi opomb na nakladnici otežkočili vkrcevalcu (prodajalcu) zahtevkov proti kupcu, ki plača samo, če prejme čisto nakladnico, so se v praksi pojavila garancijska pisma, s katerimi naročniku ladje garantirajo povračilo škode, ki bi jo imeli v primeru, če bi prejemnik nasproti njim blago reklamiral. Ladjar za to izda čisto nakladnico. V teoriji veljavnost takšnih izjav sicer zanikajo. Mnenje teoretikov je, da jamčevalna pisma ne ustvarjajo novega pravnega stanja med ladjarjem in vkrcevalcem, ampak je to samo v pisni obliki določena vkrčevalčeva obveznost, da bo ladjarju povrnil škodo, ki bi mu jo moral tudi sicer povrniti. Naša doktrina in praksa pa pravita, da so garancijska pisma, ki niso bila izdana zoper dobro vero, veljavna (Cigoj, 1975, 41-42). To velja tudi še danes.

Elektronska nakladnica

21. stoletje je znano kot "informacijska doba", saj smo ljudje postali usodno odvisni od elektronike in posredovanja informacij na takšen način. Kot na drugih področjih je tudi pri poslovanju informacijska

tehnologija dosegla izjemen napredek, zato lahko govorimo o »elektronskem poslovanju«, ki je postalo način zasebnega in javnega življenja, saj zajema elektronsko bančništvo, zavarovalništvo, trženje in trgovanje, spletno trgovino, računalniško podprto skupinsko delo, delo, pouk, svetovanje ...

Brez elektronske izmenjave podatkov in celovitega elektronskega poslovanja si seveda ne moremo predstavljati niti sodobnega prometa in v njegovem okviru prevoza tovora. Priprava in izdelava poslovne dokumentacije na klasičen, papirnat način predstavlja danes okoli tri odstotke vrednosti blaga v domačem in kar deset odstotkov v mednarodnem prometu oziroma od osem do deset odstotkov stroškov prevoza blaga (Pavliha in Vlačič, 2001, 1308).

V pomorstvu govorijo o »krizi nakladnice«, saj se prevečkrat pripeti, da tovor prispe v namembno pristanišče, vendar ga ladjar ne more izročiti in ga mora zato shraniti, ker prejemnik še ni dobil nakladnice, poslana po pošti. Nakladnica se je zaradi tega informatizirala in danes postaja vse bolj pogosta "elektronska nakladnica", s tem pa so se pojavili tudi nekateri novi pravni problemi. Elektronska nakladnica danes pravih pravnih virov še nima, bo pa gotovo postala pomemben del nove konvencije o pomorskem pravu, ki je v procesu priprave in bo nadomestila (in posodobila) Haaška, Haaško-Visbijska in Hamburška pravila (Ibid).

V praksi pa se je elektronska nakladnica že precej razvila. Temeljni razlog za poskus informatizacije je bilo dejstvo, da se naftni tovor večkrat izroči prejemniku, še preden ladja dejansko prispe v namembno pristanišče in je zato klasična nakladnica prepočasna. Sistem elektronske nakladnice danes deluje tako, da banka hrani papirnato nakladnico in deluje kot posrednik pri prenosu. Vkrcevalec preda banki papirnato nakladnico v hrambo in v zameno dobi že omenjeni zasebni ključ (private key). Le-to

omogoča prenos nakladnice na takšen način, da mora prvi imetnik nakladnice z elektronskim sporočilom obvestiti sistem Sea Docs o nameravanem prenosu in tako omogoči novemu imetniku, da dobi zasebni ključ. Sea Docs zaradi varnosti preveri avtentičnost in pravilnost predanega sporočila. Ko pride ladja v namembno pristanišče, se prevozniku (v praksi poveljniku ladje) preda zasebni ključ in oseba, ki predstavlja to kodo prevozniku, je upravičena do tovora.

Najnovejši pilotski projekt, ki poskuša uveljaviti nakladnico v Evropi se imenuje Bolero. Zamenjal naj bi obstoječi sistem papirnih dokumentov v pomorskem prevozu. Sistem poskuša najti odgovore na različna vprašanja, ki nastanejo ob tem, ko elektronska oblika vrednostnih papirjev zamenja tradicionalne vrednostne papirje. Zlasti so prizadevanja usmerjena v uporabo računalniške izmenjave podatkov pri prenosnih vrednostnih papirjih. Namen snovalcev sistema je ustvariti popolno informatizirano mrežo, ki naj nadomesti tradicionalne vrednostne papirje. Prednosti sistema naj bi bile v prihranku časa in stroškov, povečanju zaščite in zmanjšanju možnosti za napake (Pavliha in Vlačič, 2001, 1308).

Nekateri pravni problemi in rešitve v zvezi z elektronsko nakladnico

Pri elektronski nakladnici se zastavlja predvsem vprašanje verodostojnosti podatkov, ker je podatke v računalniku mogoče sorazmerno lahko spremeniti in tega skorajda ni mogoče odkriti. (Na drugi strani pa tudi papirnate nakladnice še zdaleč niso imune pred takšno nevarnostjo.) Izvirnik elektronske nakladnice ne obstaja v fizični

obliki (lahko se prebere na računalniškem monitorju ali natisne), so pa izvorni podatki, vneseni v spomin računalnika. Težave so se pojavljale predvsem do razmaha uporabe elektronskega podpisa. Ena od značilnosti elektronske nakladnice je bila, da se je lahko prek računalnika pošiljalo le podatke, ne pa tudi samega podpisa. Uncitralov vzorčni zakon je poskušal najti rešitev tudi za pravne sisteme, v katerih je podpis nujna sestavina vrednostnega papirja. Kadar je določena zakonodaja zahtevala podpis oziroma so predvidene določene posledice, če ga ni, potem se je uveljavljalo, da je bilo elektronsko sporočilo veljavno, če je bil v uporabi sistem identifikacije začetnika elektronskega sporočila, sistem pa je bil verodostojen toliko, kolikor je uporaben za namen, za katerega je nastal. Ob tem je bilo treba upoštevati vse okoliščine, zlasti dogovor med začetnikom elektronskega sporočila in osebo, na katero je bilo elektronsko sporočilo preneseno (ZEPEP-UPB-1, Ur.l. RS, št. 98/2004 s spremembami).

Prenos pravice do razpolaganja se pri elektronski nakladnici opravi takole: trenutni imetnik nakladnice obvesti prevoznika, da bo prenesel nakladnico na novega imetnika. Prevoznik potrdi prejem takšnega sporočila in obvesti novega imetnika. Novi imetnik obvesti prevoznika o tem, da sprejema nakladnico. Ko prevoznik sprejme takšno sporočilo, uniči do tedaj veljavni zasebni ključ. Če novi imetnik ne sprejme nakladnice, o tem obvesti prevoznika, ki to sporočilo prenese na trenutnega imetnika in mu tudi sporoči, da do tedaj veljavni zasebni ključ ostaja v veljavi. Vidimo torej, da ima prevoznik posebno vlogo pri elektronski nakladnici in njenem prenosu (Pavliha in Vlačič, 2001, 1308).

Za konosament je danes zelo pomembna elektronska izmenjava podatkov (EDI), ki je eden najpomembnejših instrumentov v današnji informacijski poslovni logistiki. EDI je v teh poslih uporabljan najbolj v elektronskih transakcijah dokumentov, kot so poleg konosamenta še

naročila in drugi transportni dokumenti. Vse bolj se kaže potreba, da bi bilo potrebno izdelati temeljna pravila za uporabljanje elektronskih dokumentov, kot tudi za samo elektronsko trgovanje.

Sodna praksa

Čeprav je pri inštitutu pomorske nakladnice nekaj spornih vprašanj, ki bi lahko privedli do različnih interpretacij določil v nakladnici, pa je do sedaj inštitut prevoznega prava dobro delovala in ne moremo govoriti o pomembnih sodnih sporih glede tega vprašanja. V Sloveniji ni do sedaj prišlo še do nobenega spora glede uporabe nakladnice o katerem bi odločalo katero izmed višjih ali vrhovno sodišče. To dokazuje, da je nakladnica relativno varen dokument, z zadovoljivo natančnostjo določb, ki njeno uporabo določajo. Kljub temu, pa ni izključeno, da v prihodnje ne bo prišlo do kakšnih večjih sporov glede uporabe konosamenta, saj so vsekakor določene določbe preveč splošne ali pomanjkljive, poleg tega pa bo v prihodnosti vedno večjo vlogo igrala elektronska nakladnica, ki sledi sodobnim trendom poslovanja, a v mednarodnih konvencijah o pomorskem pravu njena uporaba še ni urejena. Največja nevarnost pri uporabi elektronske nevarnosti je relativno lahka poneverba podatkov, ki se pri elektronski nakladnici seveda vnašajo preko računalnika, torej lahko (oz. predvsem) tudi na daljavo.

V tuji pravni praksi je bilo največ sporov zaradi uporabe t.i. nečiste nakladnice, pri kateri tudi vkrcevalec podpiše, da ladjar ne pozna ali vsebine, ali količine, ali stanja tovora in zato ne odgovarja za njegovo stanje ob prihodu v namembno pristanišče. Glavni problem nečiste nakladnice je v tem, da je skorajda neuporabna za pravni promet, zlasti

pri dokumentarnem akreditivu, ko banka nakaže prodajalcu kupnino za prodano blago le na podlagi čiste nakladnice. Eno pogostejših spornih vprašanj pri nakladnici so tudi klavzule. Večina pravnih redov jih ne dovoljuje, a ponekod so kljub temu mogoče. Kljub tukaj naštetim težavam, pa je konosament statistično eden najbolj varnih dokumentov v transportnem pravu.

Zaključek

Konosament je specifičen vrednosti papir, ki je namenjen zgolj uporabi v ladijskem prometu kot potrdilo za obstoj in pogoje prevozne pogodbe ter kot listina za dokazovanje tovara. Gotovo je to tudi razlog, da je poznan zgolj v strokovnih krogih oz. med ljudmi, ki se s tem ukvarjajo, ne pa tudi med laiki. Od njegovih začetkov v 14. stoletju pa do danes se vsebinsko praktično ni spreminjal, kar pove, da je za svoj namen zelo učinkovit. Konosament je instrument z zelo jasnimi določbami, in zato tudi učinkovit, kar dokazuje tudi dejstvo, da je pred sodišči zelo malo sporov na to tematiko.

Najpomembnejše mednarodne konvencije za pomorsko pravo so Haaška, Haaško-Visbijska in Hamburška konvencija. Ta pravila so že nekoliko zastarela, zato se že dalj časa pripravlja nova sodobna kodifikacija mednarodnega pomorskega prava. Menimo, da bo pri problematiki pomorske nakladnice sprejetje nove kodifikacije najpomembnejše dejstvo, da bo prišlo do ureditve instituta elektronske nakladnice, ki je vzporedno z razvojem informacijske družbe doživela velik razcvet. Klasična oblika pomorske nakladnice je danes na nek način že preživeta, saj se pogosto zgodi, da prispe tovor v pristanišče prej, kot

nakladnica po pošti, in je potrebo zato čakati z raztovarjanjem. Elektronska nakladnica je torej glede tega bistveno bolj uporabna, a zaradi pravne praznine je tudi varnost poslovanja preko elektronske nakladnice manjša. Težava je predvsem verodostojnost podatkov, ki se vnašajo preko računalnikov (čeprav ta težava obstaja tudi pri klasični nakladnici) in deloma tudi še vedno vprašanje podpisa. V nekaterih pravnih ureditvah je podpis namreč obveza.

Viri

- Cigoj, Stojan (1975): Pomorsko pravo Jugoslavije. Ljubljana: Institut za civilno pravo Pravne fakultete.
- Obligacijski zakonik, OZ UPB-1, Ur.l. RS, št. 97/2007 s spremembami.
- Pavliha, Marko (2000): Prevozno pravo. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Pavliha, Marko in Vlačič Patrick (2007): Prevozno pravo. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- Pavliha, Marko in Vlačič, Patrick (2001). Elektronsko poslovanje in pravo: Elektronsko poslovanje v transportu: primer elektronske nakladnice. Podjetje in delo, številka 6.
- Pomorski zakonik, PZ, 496. in 497. člen, Ur.l. RS, št. 120/2006 s spremembami.
- Puharič, Krešo (2006): Pravo družb in poslovno pravo. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

- Vlačič, Patrick, ur. (2008): Pomorsko pravo. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Zakon o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu, ZEPEP-UPB-1, Ur.l. RS, št. 98/2004 s spremembami.
- Zidar, Bojan. 2004. Strokovni (v)pogled > Strokovni posvet Mednarodne trgovinske zbornice. E-bilten Abanke, številka 1, julij 2004. Dostopno na: <http://www.abanka.si/sys/cmsspage.aspx?Mapald=954&VsebinaId=5028> (5.9.2014).
- www.sodnapraksa.si

NAVODILA AVTORJEM/Instruction for writing papers:

AVTORSKE PRAVICE

Vse pravice R&R so pridržane. Revija in članki so lahko širjeni in citirani le z navajanjem avtorja iz članka in revije. Znanstveni prispevki, objavljeni v R&R, so delo avtorjev in ni nujno, da predstavljajo ideje ali prepričanja uredniškega odbora revije. Odgovornost za spoštovanje avtorskih pravic v navedkih objavljenega članka je domena avtorja. Ob objavi članka v R&R avtorji avtomatično pripišejo avtorske pravice reviji. Vendar pa si avtorji zadržijo pravico za vnovično uporabo objavljenega materiala v drugi publikaciji, pod pogojem, da mine vsaj eno leto po objavi članka v reviji R&R.

Copyrights

All rights concerning R&R are reserved. Journal and Articles can be spread and cited only with information on author of article and journal. Articles published in the R&R are the work of individual authors and do not necessary represent ideas and believes of Editorial board of R&R. The responsibility for respecting copyrights in the quotations of a published article rests with the author(s). When publishing an article in R&R, authors automatically assign copyright to the journal. However, authors retain their right to reuse the material in other publications written or edited by themselves and due to be published at least one year after initial publication in R&R.

ČLANKI

Uredništvo sprejema v presojo za objavo izključno izvirna znanstvena besedila, ki še niso bila objavljena oziroma niso v recenzijem postopku v drugih revijah. Besedila z referencami in opombami naj bodo poslana po elektronski pošti v Wordovem dokumentu z 1,5 vrstičnim razmikom in pisavo Times New Roman. Vse strani besedila morajo biti obojestransko poravnane in zaporedno oštevilčene. Uredništvo si pridržuje pravico, da predlagani rokopis prilagodi skladno z zahtevami redakcije in standardov slovenskega ali angleškega jezika.

1. Besedila pošljite na elektronski naslov: dejan.valentincic@fuds.si.
2. Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran vsebuje le naslov besedila brez imen avtorja. Ime in priimek avtorja, strokovni

naziv, trenutna zaposlitev, celoten naslov prispevka, telefonska številka in elektronski naslov naj bodo izpisani na posebni naslovni strani.

3. Besedilu je obvezno priložiti povzetek in ključne besede v slovenskem in angleškem jeziku. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev v nadaljevanju predstavljene teme in izpostavijo ključne zaključke. Povzetki ne smejo presegati 150 besed.
4. Znanstveni in strokovni prispevki naj praviloma ne presegajo 7000 besed.
5. Glavni naslov naj bo poudarjen in naj ne presega 100 besed. Vsi ostali naslovi naj bodo jasno vidni, poudarjeni in ločeni z eno vrstico presledka.
6. Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami skozi celotno besedilo. Opombe naj bodo pod besedilom.
7. Tabele morajo imeti jasno oznako (npr. Tabela 1: Naslov tabele) in naslove. Enako velja za slike in grafe.
8. Seznam literature naj bo naveden po abecednem redu priimkov avtorjev in letnice izdaje v prispevku uporabljenega gradiva, če gre za istega avtorja.
9. Oddano besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Articles

Papers are received on the understanding that they are not under consideration for publication elsewhere and have not already been published. Manuscripts to be considered for publication should be submitted to the Editor via e-mail as a word document attachment. Article should be written in Times New Roman and 1,5 spacing. Pages should be justified and numbered. Editorial board keeps the right to adjust the language standards of Slovenian or English language.

1. Papers should be e-mailed to dejan.valentincic@fuds.si.
2. Due to two sided anonymous peer-review procedure the first page should obtain only the title of the paper without the author's name. The name and surname of the author, affiliation and job position along with the title of the paper should be written together with telephone number and e-mail of the author at special page.
3. The paper must obtain the summary and key words in Slovenian and English language. Summary should contain exact description of topic presented and outline the key conclusions. Summary should not exceed 150 words.

4. Scientific and technical papers should not exceed 7000 words.
5. The main title should be in bold and should not exceed 100 words. The rest of the titles should be clearly visible, in bold and separated by one line spacing.
6. Footnotes should be clearly visible in the text and marked by sequential numbers through out the paper. Footnotes should be placed below the text.
7. Tables should be clearly marked (e.g. Table 1: the title of the table) and titled. The same goes for any kind of pictures or graphs.
8. The list of references should be arranged in alphabetical order of authors' surnames and year of publishing if the same author is cited in different publication.
9. The submitted paper should obtain the authors' statement on paper not being published or in any other peer review procedure.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja obojestransko anonimni recenzentski postopek. Avtor mora po potrebi vnesti recenzentove pripombe, preden vnovič odda prispevek. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Peer review procedure

The editorial uses both sided anonymous peer review procedure. Author must if needed take in consideration the reviewers notes before submitting the paper again. Editorial can, without the external peer review procedure discard the publishing of inadequate paper.

NAVAJANJE LITERATURE

Reference in literatura, navedeni v članku, morajo biti urejene na posebni strani in po abecednem redu. Pri tem mora avtor uporabljati naslednji način navajanja:

References and Citations

References and literature listed in article must be arranged on special page in alphabetical order. Authors must use following style of listing:

Knjiga: Priimek, Ime (leto izdaje knjige): *Naslov monografije: morebitni podnaslov*. Kraj izida: Založba.

Book: Surname, Name (published year): *Title of a book*. Place: Publisher.

Zbornik: Priimek, Ime (leto izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V: Ime Priimek urednika (ur.): *Naslov zbornika*. Kraj izdaje: Založba, strani prispevka.

Citing chapter in the book: Surname, Name (year): Title of chapter. In: Name Surname (ed.): *Title of book*. Place: Publisher, pages of chapter.

Članek: Priimek, Ime (leto objave članka): Naslov članka. *Naslov revije*. Številka, letnik revije:, strani članka v reviji.

Article in the journal: Surname, Name (year): Title of the article. *Title of the journal*. Vol.: XXX, No.: 2, pages of article.

Internetni vir: Priimek, Ime (letnica): Naslov. URL: Internetni naslov, (mesec, leto dostopa).

Internet source: Surname, Name (year): Title of text. Available at : [www://](#) (date of last access).

Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici
School of Advanced Social Studies in Nova Gorica
Let. 7, št. 2, Vol. 7, no. 2
15,00 eur

